CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE NOORD-BRABANT
MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

GEMEENTE DEURNE

UITGAVE PROVINCIE NOORD-BRABANT

colofon

De Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/ Monumenten Inventarisatie Project wordt verricht door mevr. drs. M. Daru-Schoemann, dhr. drs. M. Koenders, dhr. drs. A. van Leeuwen (coördinatie), dhr. drs. N. Maes, dhr. drs. J. Michels, dhr. H. Ruiter arch. h.b.o., mevr. drs. M. Vaessen, mevr. drs. W. Wessel. Secretariaat: mevr. D. van Loon-Graafmans, Hildebrandstraat 24, 5216 VR 's-Hertogenbosch. Tel. 073-147471.

De rapporten zijn te bestellen bij de afdeling Voorlichting van de Provincie Noord-Brabant, Brabantlaan 1, 5216 VR 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-812511.

INHOUD

Woord vooraf 3

Werkwijze en criteria 5

1. Situering der gemeente 10

2. Bodemgesteldheid 11

3. Grondgebruik 13

4. Infrastructuur 15

5. Ontwikkeling van de nederzettingen 16

6. Stedebouwkundige typologie 24

7. Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen 26

8. Objectgegevens 31

9. Literatuur 79

Kaart (bijlage) -

WOORD VOORAF

Dit rapport over Deurne maakt deel uit van de serie Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Inventarisatie Project. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen tot ca. 1940 in de steden en dorpen van de provincie.
De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de stedebouwkundige structuur, de bebouwing van kern en buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorische waardevolle bebouwing van de provincie vast te laten leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld.
In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten.
Dit model is tot eind 1988 gehanteerd in 69 gemeenten. Najaar 1988 is ook in Noord-Brabant het door de minister van WVC geëntameerde Monumenten Inventarisatie Project van start gegaan. Binnen dit project wordt vastgelegd hetgeen in Nederland tussen ca. 1850 en 1940 aan bouwkunst en stedebouw is gerealiseerd.

Het MIP beoogt:
- het verkrijgen van een eerste landelijk overzicht van de zgn. "jongere bouwkunst en stedebouw' (ca. 1850 - 1940)
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en voor monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode 1850 - 1940
- het formuleren van uitgangspunten ten behoeve van publikaties en wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch of industrieel-archeologisch gebied
- het verkrijgen van bouwstenen als een eerste aanzet tot nieuw te ontwikkelen beleid van Rijk, provincies en gemeenten ten aanzien van de ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg, alsmede van een basis voor planologisch-stedebouwkundige afwegingen
- het verzamelen van informatie die voor Rijk, provincies en gemeenten als basis kan dienen bij het selecteren en registreren van objecten, ensembles, structuren en dorps- en stadsgezichten

In Brabant zullen daarnaast ook nog objecten en structuren van vòòr 1850 vastgelegd worden als uitvloeisel van de in 1979 begonnen Cultuurhistorische Inventarisatie.
Onderzoek en veldwerk voor dit rapport vonden plaats in 1989 door dhr. drs. J.C.M. Michels.

's-Hertogenbosch, september 1990.

WERKWIJZE EN CRITERIA

In Brabant is het MIP officieel van start gegaan op 1 oktober 1988. De inventarisatie wordt hierbij gebiedsgewijs aangepakt. Daartoe is de provincie in acht werkgebieden verdeeld, op basis van de historische en bestuurlijke ontwikkelingen in de periode 1850 - 1940.
Deze gebieden zijn:
1. Brabants Kleigebied
2. Zuidwest Brabant
3. Regio Tilburg
4. Regio 's-Hertogenbosch
5. Kempen
6. Regio Eindhoven
7. Maaskant
8. Brabantse Peel

Bij de inventarisatie wordt - binnen een zo breed mogelijke context - gewerkt van groot naar klein.
Eerst wordt van elk gebied een schets gegeven van de algemene karakteristieken. Op basis hiervan wordt voorts - gemeentegewijs - ingegaan op de stedebouwkundige aspecten van een stad of dorp. Tegen deze achtergrond worden ten slotte de objecten in de verschillende gemeenten beschreven.
De door het rijk voorgestelde werkwijze sluit goed aan bij onze sinds 1979 gevolgde werkwijze. Onbewust vooruitlopend op het MIP heeft de provincie vanaf het begin naast de oudere bouwkunst (ca. 10% van de monumenten in Brabant) ook steeds de jongere bouwkunst (ca. 90% van de monumenten) in haar werkwijze betrokken. Dit uitgangspunt zal binnen het MIP gehandhaafd blijven, met dien verstande dat de gegevens van de oudere bouwkunst buiten het MIP-kader vallen en dus niet aan het rijk geleverd zullen worden. Zij zullen wel voorkomen in de rapporten van de gemeenten die gewoon zullen blijven verschijnen. Tevens zullen nu ook de grote gemeenten (Tilburg, Breda, Bergen op Zoom, Eindhoven, Roosendaal, Helmond en 's-Hertogenbosch) beschreven worden.
In de geautomatiseerde MIP-bestanden welke uiteindelijk aan het Rijk geleverd gaan worden, zal ook het bestaande materiaal van jongere bouwkunst van de 69 reeds geïnventariseerde gemeenten worden opgenomen.
Deelname aan het MIP verleent de provinciale inventarisatie een belangrijke toegevoegde waarde. Zonder extra provinciale investering wordt het inventarisatiebestand geautomatiseerd en in overeenstemming gebracht met een landelijke opzet.
Voor verdere details verwijzen wij naar de Handleiding Inventarisatie jongere bouwkunst en stedebouw (1850-1940), Zeist- 's-Gravenhage 1987.

Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking komen moet uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurt aan de hand van een aantal criteria, die groepsgewijs worden omschreven.
Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk. Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurverstorende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 zijn uiteindelijke vorm kreeg. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek worden alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

* Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedebouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

* Planologische, landschappelijke en stedebouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten, erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedebouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

* Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, is het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.
Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontlenen vooral daaraan hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.

Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Samenstelling rapport

In dit rapport wordt een beeld gegeven van de cultuurhistorisch waardevolle structuren en objecten van oudere en jongere bouwkunst binnen de gemeente. Hierbij is de samenhang tussen de objecten en het landschap of de nederzetting van groot belang.

Door het raadplegen van de historisch-geografische beschrijving van het inventarisatiegebied (afzonderlijk verkrijgbaar) en het naslaan van specifieke plaatsgebonden literatuur ontstaat een beeld van de ontwikkelingen tot ca. 1950. De topografische kaarten van ca. 1850, 1900 en heden op de schalen 1 : 50.000 en 1 : 25.000 zijn eveneens van belang, omdat door vergelijking een indruk ontstaat van occupatiepatronen en ontwikkelingen tot op heden. In het veld wordt dit beeld aangevuld met eigen waarneming.
Vervolgens worden per kern en in het buitengebied de objecten die aan de eerder genoemde criteria voldoen geregistreerd.

Elk rapport omvat de volgende onderdelen. Na Woord Vooraf en Werkwijze en Criteria worden de ligging van de gemeente (hoofdstuk 1), de bodemgesteldheid (2) en het grondgebruik (3) behandeld. Dan volgt een overzicht van de veranderingen in infrastructuur, wegen, waterlopen etc. (4). Vervolgens worden de nederzettingen behandeld (5). In de hoofdstukken 6 - 8 worden de onderzoeksresultaten beschreven. Voor de grotere gemeenten met planmatige ontwikkelingen tussen 1850-1940 wordt een stedebouwkundige typologie gegeven met een kaart van gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde. Bij de meeste kleinere gemeenten blijft dit onderdeel achterwege. Hier hebben in het algemeen immers in de periode 1850-1940 geen samenhangende stedebouwkundige ontwikkelingen plaatsgehad. Wel worden in sommige gemeenten waardevolle bebouwingsgroepen van vòòr de periode 1850-1940 apart aangegeven.
Dan volgt een karakterisering der objecten, bouwvormen en typen (boerderijen, woonhuizen, openbare gebouwen etc.). Dit alles wordt afgesloten met de objectgegevens, geordend naar adres en huisnummer (even, oneven). Per object worden de oorspronkelijke en huidige functie, architect, bouwdata, bouwstijl en een beschrijving der gevels, ramen, deuren, daken, bijzondere constructies en in een enkel geval interieurgegevens (meestal wordt alleen het exterieur geregistreerd) weergegeven. Dan volgen bijgebouwen, artefacten (stoepen, stootstenen, hekken etc.) en groenelementen. Ook wordt aangegeven een motivering voor opname en of het object beschermd is.
Tenslotte volgt de literatuur.

Bijgevoegd worden kaarten 1 : 10.000 en indien nodig deelkaarten van de stedebouwkundige typologie en de dichtbebouwde kernen. Op de kaart 1 : 10.000 worden aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip) - beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnaam en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm. (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen worden eveneens aangegeven.

1. Situering der gemeente

1.1. Ligging

De gemeente Deurne, gelegen in Zuidoost-Brabant aan de grens met de provincie Limburg, omvat naast de plaats Deurne de kerkdorpen Zeilberg, Walsberg, Vlierden, Neerkant en Liessel en Helenaveen. Daarnaast bevinden zich in deze qua oppervlakte grootste gemeente van Brabant de gehuchten en buurtschappen Baarschot, Belgeren, Breemortel, Groot-Bruggen, Groote Bottel, Halte, Hanenberg, Heieind, Heimolen, Heitrak, Kamp Vreekwijk, Kerkeind, Klein Bruggen, Kleine Bottel, Kulert, Merlenberg, Pannenschop, Schans, Schelm, Schooteind, Vloeieind, Voorste Beersdonk, Voort en Vreewijk. De gehuchten Molenhof en Schouw liggen slechts voor een deel in de gemeente Deurne. De oppervlakte van de gemeente bedraagt per 1-1-1988 11.800 ha., op dezelfde datum telde deze gemeente 29.251 inwoners. Deurne maakt deel uit van de M.I.P.-regio "Brabantse Peel".
De gemeentegrenzen zijn deels kunstmatig, deels natuurlijk bepaald. Noordelijk van Deurne volgt de grens het tracé van de Kaweische Loop totdat bij het veengebied de Bult de grens in zuidelijke richting afbuigt, daarbij de Deurnsche Peel van Griendtsveen en Mariapeel scheidend. De Kaweische Loop scheidt het grondoppervlak van Deurne van de gemeente Bakel en Milheeze, de oostelijke grens is die met Venray en Horst, Sevenum en Hullen. Deze grens, die voorheen door het ondoordringbare Peelgebied liep, werd in 1716 definitief vastgesteld en scheidde toen de Republiek van de Verenigde Nederlanden van Pruisen. De zeer rechtlijnige grenzen werden toen in het landschap aangegeven met grenssloten en werden getrokken tussen paalsteden (de grens bij Deurne werd geraaid op de toren van Panningen). Tegenwoordig loopt de grens op enige afstand parallel aan de in de 19e en 20e eeuw gegraven defensie- en transportkanalen: van noord naar zuid: Peelkanaal, Helenavaart, tot aan het Kanaal van Deurne. Hier begint, in westelijke richting doorlopend tot aan de Groote Peel, de hoge zandrug, waar rechtlijnig een grens over is getrokken die Deurne scheidt van de Limburgse gemeente Meijel. Deze grens loopt via de nederzetting Schans en de oude Keulse Baan en waterlopen naar de Astensche Aa, die, tot aan de Brouwhuissche heide, in de westelijke hoek van de gemeente, de grens met de gemeente Asten vormt, over een lengte van ca. 16 kilometer. Alvorens verder in noordelijke richting de spoorlijn Eindhoven-Venlo te kruisen volgt de gemeentegrens, die hier tussen Helmond en Deurne loopt, de uitlopers van de voormalige Brouwhuissche Heide. Noordelijk van de spoorlijn sluit de grens, na enige landbouwpercelen doorkruist te hebben en korte tijd de loop van de Oude Aa te hebben gevolgd (vóór normalisatie) weer aan bij de Kaweische Loop.
De huidige gemeente omvat het grondgebied van de midden 19e eeuwse gemeente Deurne, die tot 1926 'Deurne en Liessel' was genaamd. Na 1926, toen het grondoppervlak belangrijk werd uitgebreid door annexatie van een deel van de gemeente Vlierden (het overige deel werd bij de gemeente Helmond gevoegd), werd de naam gewijzigd in gemeente Deurne. Sindsdien hebben zich geen grenswijzigingen meer voorgedaan.

1.2. Ontwikkeling

Deurne wordt voor het eerst vermeld in een 12e eeuws afschrift van een oorkonde uit het jaar 721, waarin een zekere Herelaaf, zoon van Badagar, aan de H. Willibrordus enige goederen schenkt. De plaats, gelegen op de hogere zandgronden, had enige agrarische productie, niet in het minst door de aanwezigheid van een uitgestrekt veen-heide-complex. Belangrijk was ook de ligging aan de door het verkeer veel gebruikte acces van Meijel. Tijdens de Middeleeuwen behoorde het gebied lange tijd tot het domein van de hertogen van Brabant. Het ressorteerde onder de Meierij van 's-Hertogenbosch, Kwartier van Peelland.

Bekend is dat hertog Jan II van Brabant in 1326 woeste gronden in cijns gaf aan de ingezetenen van Deurne. Later werd Dèurne verheven tot heerlijkheid. In de 14e eeuw laat de heer van Deurne het 'Kleine Kasteel' bouwen aan het Haageind, in de 15e eeuw verrees ook het 'Groot Kasteel'. Na 1648 behoorde de plaats tot het generaliteitsland Staats-Brabant. Het bestuur van de plaats onderging na 1648 weinig veranderingen. De schout, na 1648 drossaard genaamd, werd na 1811 vervangen door de maire of burgemeester, bijgestaan door raad en assistenten. Ook economisch gezien traden er tot ca. 1850 weinig wijzigingen op. Het geïsoleerde Deurne zou echter sterk van karakter veranderen toen de veenontginning ter hand werd genomen. Aanvankelijk werd de exploitatie van het veen overgelaten aan het particuliere initiatief, doch toen men inzag welke rijkdommen het afgraven van het veen met zich meebracht, begon de gemeente het resterende veengebied voor eigen baat af te graven. Naast de met dit geld tot stand gekomen gebouwen, zorgde de economische opleving ook voor het ontstaan van een nieuwe nederzetting binnen de gemeente: Helenaveen.
In de jaren '30 werden vele heidegronden in cultuur gebracht. Toen na de Tweede Wereldoorlog bleek dat er geen markt meer voor de veenproducten was, werd, mede door de grote oppervlakte inmiddels voor agrarische doeleinden geschikt gemaakte hoogveengronden, de agrarische sector wederom een belangrijk bestaansmiddel in Deurne. Ook werd gestreefd naar vestiging van industriële bedrijven. Vooral na 1930 breidde de kom van Deurne zich snel uit op de noordelijk en zuidelijk van de spoorlijn Eindhoven-Venlo gelegen akkerbodems.

2. Bodemgesteldheid

2.1. Grondsoorten

Voor en tijdens het Pleistoceen was de bodem van oostelijk Brabant in beweging. Ten gevolge van deze tectonische bewegingen ontstond een breukenstelsel bestaande uit schollen en slenken. Delen van het landschap kwamen hoger te liggen, hetgeen teweeg bracht dat de loop van de Maas verder in oostelijke richting werd verplaatst. De lagere slenken, waar de rivieren hun weg door zochten, werden opgevuld met een dik pakket fluviatiele afzettingen. De hoger gelegen delen in het landschap bleven daar uiteraard vrij van. Tijdens het Holoceen ontdooide de bodem en verwaaide het zand waardoor de waterafvoer zeer werd bemoeilijkt. Op de arme Pleistocene zandgronden, die hoger gelegen waren, vormden zich dooiwaterdalen, waarin het gemakkelijk kon komen tot de vorming van hoogveen. In het warmere klimaat van het Holoceen breidden de veenmosssen zich uit en vormden een aaneengesloten tapijt. De moerasbossen, waarin deze tapijten zich in eerste instantie ontwikkelden, stierven af en over de oude, zwarte veenmoslagen ontstond een laag grijs jongmosveen. Heide en berken groeiden aan de rand van deze natte gebieden. Over het algemeen ontstonden in de oostelijke delen van de gemeente dikke lagen veen, maar vooral in het Zinkske en Bult komen zandopduikingen voor. In dit Pleistocene zand hebben zich podzolbodems kunnen ontwikkelen. De westelijke grens van het oude veengebied wordt gevormd door een hogere zandrug waarop de nederzettingen Neerkant-Heitrak-Liessel-Vlierden-Deurne zijn gelegen. Rondom al deze kernen lagen uitgestrekte heidevelden, ontstaan op de arme en vochtige zandgronden. Tussen Liessel en Deurne wordt de zandrug doorkruist door het beekdal van de oude Aa. De arme zandgronden werden in de nabijheid van deze beekdalen verrijkt met een laagje fluviatiele klei. Ook vindt men er plaatselijk leemlagen, afgezet door smeltwater in het Pleistoceen. De hogere delen van de zandrug worden aan de westelijke zijde door de Astensche Aa gesepareerd van het z.g. Astensche massief.
Samenvattend kan men stellen dat de volgende landschappelijke elementen in de gemeente onderscheiden kunnen worden:

a. in het oosten van de gemeente de voormalige hoogveengebieden op de Pleistocene zandgronden, die, nu het veen voor het grootste deel is afgegraven, aan de oppervlakte liggen.
b. De aan de randen van deze gebieden gelegen voormalige heidegronden, inmiddels ontgonnen.
c. De hogere zandgronden die deze veen- en heidecomplexen in het westen begrenzen;de ruggen waarop Neerkant, Heitrak, Liessel, Vlierden en Deurne liggen.
d. Plaatselijk worden deze ruggen door beekdalen in zuidoost-noordwest lopende richting afgewisseld, het beekdal van de Oude Aa, Vreekwijkse Loop en Vlier, waar plaatselijk fluviatiele afzettingen op het zandpakket kwamen te liggen.

2.2. Hoogte en afwatering

Door de al eerder gesignaleerde Pleistocene bodembewegingen ontstonden binnen de gemeente Deurne opmerkelijke hoogteverschillen. De hoogveengebieden bereiken de grootste hoogte: het Zinkske bij Helenaveen ligt op 33.6 meter + N.A.P.. Richting Halte loopt de hoogte van de veengebieden langzaam af tot 32.1 meter + N.A.P.. De westelijke zandrug bij Neerkant bereikt een hoogte van 33 meter. Naar het noord-westen van de gemeente loopt de hoogte van de bodem langzaam af. De rug bij Liessel ligt op 29.5 meter hoogte, het beekdal van Oude Aa en Vreekwijkse loop op ca. 24 meter. Vlierden ligt op 26.4 meter, de hoger gelegen zandgronden rond Deurne bereiken dezelfde hoogte. Het oostelijk daarvan gelegen veen- en heidecomplex rond de Bult bereikt een hoogte van ca. 28.5 meter. Tussen Deurne en De Bult ligt het beekdal van de Vlier, dat bij Walsberg een hoogte heeft van ca. 25.3 meter. De westelijke zandgronden van de gemeente hebben bij de Brouwhuissche Heide, het Zandbosch en de Deurnsche Heide een hoogte van ca. 23 meter + N.A.P.. Zij worden in het zuiden en het noorden van de gemeente begrensd door de Astensche Aa en de Kaweische loop, met een hoogte van ca. 21 meter resp. 21.4 meter.
Hierbij moet in ogenschouw worden genomen dat vóór de verveningen en het afgraven van het veenpakket de hoogteverschillen in de gemeente groter waren: alleen op de plaatsen waar het hoogveenpakket het dikste was is het afgegraven. Deurne valt onder het waterschap "Stroomgebied van de Aa". Vóór de verveningen werden ingezet zorgde het veen voor grote problemen met betrekking tot de afwatering in de gemeente. Doordat het water in het hoogveengebied niet in de bodem weg kon zakken ontstonden in en rondom de Peel vele kleine vennetjes, die gevoed werden door uit het hoogveengebied afkomstige stroompjes. Ook op de lager gelegen zandgronden was de bodem dus zeer vochtig. Van hieruit zorgden kleine lopen als de Oude Aa, de Vreekwijkse Loop en de Vlier voor de verdere afwatering richting Astensche Aa. Rond 1850 zou deze situatie radikaal veranderen. Door aanleg van de Helenavaart (1853-1880) en het Kanaal van Deurne (1876-1906), beide lopend vanaf de Noordervaart tot het Defensiekanaal, werd de vervening van de Peel ingezet. Via de kanalen, die gevoed werden door tal van wijken en zij-wijken kon men voortaan op efficiënte wijze de afwatering van het hoogveengebied regelen. Dit had tot gevolg dat ook het moerassige gebied aan de rand van de Peel minder vochtig werd. Na de kanalisatie in de jaren '30 van de Oude Aa, Vreekwijkse Loop, Vlier, Karweische Loop, Soeloop, Heitrakse Loop en Astensche Aa was de waterhuishouding in de gehele gemeente op adequate wijze te regelen. Sedert de oorlog is men er zich langzaam van bewust geworden dat de resterende veengebieden van onschatbare biologische waarde zijn. Hierdoor is een conflict ontstaan tussen milieubeschermers en landbouwers, omdat de laatsten -ter bevordering van de productie- aan de randen van de beschermde veengebieden gedwongen zijn zeer actief te draineren, temeer daar in het voormalige hoogveengebied zelf

een groot aantal wijken is afgedamd om het verveningsproces te stoppen. Daardoor hebben de verschillende kanalen nu ook geen betekenis meer voor de afwatering.

3. Grondgebruik

Tot ca. 1850 was vier-vijfde deel van de gronden binnen de gemeentegrenzen niet of slechts zeer extensief in gebruik. De grote oppervlakte heide- en veengronden maakte deel uit van het ondoordringbare Peelgebied dat, met een oppervlakte van ca. 1000 km², zich uitstrekte van Grave tot Weert. Rondom de oude nederzettingen aan de westelijke zijde van dit gebied, met name Vlierden en Deurne, ontstonden door ontginning en bemesting uit de potstal grote oppervlakten aaneengesloten akkerbodems. Verspreid kwamen ook kleine akkerpercelen voor. Bij deze op de hogere zandgronden gelegen akkers vond men kleine traditionele gemengde bedrijfjes, met veeteelt voor mestproductie. De weide- en hooilanden waren gelegen op de lagere gronden langs de beken. Deze werden door bemesting (vaak plaggen uit de potstal) soms verhoogd. Door de sterke bemesting van deze lage zure gronden verkreeg men een weinig grasland, dat echter voor het vee niet voldoende opbracht. Het stro dat 's-winters werd bijgevoerd werd dus met heide vermengd. Deze graslanden waren verdeeld in betrekkelijk kleine percelen, waardoor het landschap zeer contrasteerde met de akkerbodems, die in blokken van ca. 200 x 150 meter waren opgedeeld. De betrokken boeren kregen dan allen een gedeelte van de nieuwe akker toebedeeld.
Rond 1830 was rogge verreweg het voornaamste product dat verbouwd werd. Verder teelde men boekweit, haver en aardappelen.
Daarnaast werd een gedeelte van de heide- en veengronden gebruikt. De heidegrond functioneerde als bijenweide en graasland voor schapen, maar werd vooral veel gebruikt voor de plaggensteek (voor de potstal). Door overbegrazing kon het in de late Middeleeuwen gebeuren dat uitgestrekte stuifzandgebieden ontstonden ten westen van Deurne en ten zuiden en westen van Vlierden. Het gemakkelijkst bereikbare veen werd op kleine schaal gestoken; aan de westkant van het veen ontstonden op vele plaatsen boerenverveningen. Vaak besloegen de putten niet meer dan een tiental vierkante meters. Verder vond op de begreppelde en afgebrande hoogveengronden enige boekweitteelt plaats. De in de veengebieden gewonnen turf gebruikte men als brandstof of strooisel voor de potstal. Verkoop van turf en kaphout brachten extra inkomsten voor de boeren. Maar door de arme grond waren zelfs de bossen in de gemeente zeer schraal. De opbrengst bestond uit dennehout van matige kwaliteit.
Na 1850 werd de ontsluiting en de vervening van het Peelgebied ter hand genomen. Was voordien een groot gedeelte van de stuifgronden met naaldhout beplant geweest omdat de noodzakelijke mest voor agrarische productie ontbrak, met de komst van de kunstmest en de stoomploeg werden grootschalige ontginningen mogelijk gemaakt. De heidevelden werden ontgonnen, het hoogveengebied werd op grote schaal verveend en de onderliggende zandgronden geschikt gemaakt voor de landbouw.
Drijvende kracht achter de veenontginningen waren de gebroeders van der Griendt uit 's-Hertogenbosch. Zij bemachtigden in de zuidoosthoek van de gemeente, daar waar de veenlaag het dikste was, 610 ha. veengrond. De Maatschappij Helenaveen werd opgericht om de vervening te leiden. Allereerst liet men voor het vervoer van de afgegraven turf een kanaal graven, de Helenavaart. De vrouw van Jan van der Griendt verleende ook haar naam aan de in 1857 op de concessiegronden gestichte nederzetting Helenaveen. Zoals reeds vermeld begon ook de gemeente Deurne enige jaren later, op kleine afstand van het concessiegebied van de gebrs. Van der Griendt, een vervening. Daarbij werd de gemeente gedwongen haar eigen transportkanaal te graven, het Kanaal van Deurne. Voor beide maatschappijen gold dat zij gebruik maakten van het z.g. drietandsysteem, waarbij een drietal wijken op een zijkanaal uitkwam, dat haaks op de vaart stond. In

eerste instantie groef men slechts het zwartveen af, dat diende als brandstof. Later (omstreeks 1880) werd ook het grauwveen gebruikt voor de turfstrooiselproductie. Dit laatste had onder meer tot gevolg dat de bonkveen-laag ook werd afgevoerd en niet, zoals voorheen, met het overgebleven Pleistocene zand werd gemengd, zodat een bruikbare landbouwgrond zou ontstaan. Men trachtte dit te compenseren door de aanvoer van meststoffen en stedelijk straatslijk. Toen na 1880 de turfproductie langzaam afnam, bezon men zich op het agrarische gebruik van de veengrond. Men trachtte op de afgegraven gronden monoculturen uit te oefenen, zoals grootschalige productie van tabak (zie par. 7) en boekweit. Deze experimenten mislukten echter. Van groot belang is wel de zuivelproductie en, vooral sedert de Tweede Wereldoorlog, de tuinbouw in kassen. Langs de Helenavaart bij Helenaveen ontstond door de ontginningen een veenkoloniaal landschapstype met een rationele, loodrecht op de Helenavaart staande strookvormige verkaveling die weer was opgedeeld in blokken, doorsneden door wieken en sloten. Vooral na 1900 vonden steeds meer ontginningen ten behoeve van de landbouw plaats, waarbij bijvoorbeeld ook veel meertjes werden gedempt. Door de opkomst van de infrastructuur en het toenemende gebruik van kunstmest werden uitgestrekte percelen met gras beplant ten gunste van de melkveehouderij. Ook werden enige bospercelen aangeplant. Ook de Bult en de Snoerts, grenzend aan het veengebied, werden op deze wijze in cultuur gebracht. De rationele verkaveling, waarbij de percelen door middel van een raster van haaks op elkaar staande zandwegen worden ontsloten, is typisch voor late heide- en veenontginningen.
De leemlaag in het voormalig heidegebied de Snoerts is gedeeltelijk afgegraven ten gunste van baksteenproductie. Ook de overige heidegronden werden na 1900 ontgonnen en in gebruik genomen als bouwland of grasland. Bospercelen werden aangeplant, met name langs de Oude Aa. Na de Tweede Wereldoorlog trad in het gehele gebied schaalvergroting op. De zandgronden worden beheerst door grootschalige intensieve veehouderij. Ook vindt, met name op de oude akkerbodems rondom Deurne, veel nieuwbouw plaats.
Door de drainage ten behoeve van de ontginningen droogde in het gehele veengebied de bovenste veenlaag uit waardoor het aanzien van de Peel zeer sterk veranderde: een open landschap transformeerde langzaam van een uitgestrekt, eenvormig gebied naar een meer afwisselend landschap met grasbegroeïng in plaats van mos, en berken in plaats van heide. Van de eens zo uitgestrekte veengronden resteren nu nog de Bult (117 ha.), Deurnese Peel (680 ha.), Heitrakse Peel (75 ha.) en 't Zinkske (125 ha.). In de aangrenzende gemeenten Horst, Venray, Meijel en Asten komen aansluitend nog veengebieden voor.

4. Infrastructuur

4.1. Wegen

Tot ca. 1850 was het grondgebied van Deurne slecht ontsloten: de wegen die men kende waren vaak niet meer dan smalle karresporen, onverhard en daardoor mul in de zomer en modderig in lente en herfst. Tussen de akkers lagen onverharde, smalle en kronkelige paden die leidden naar de turfputten. P.E. de la Court bericht (1841):"De dorpen, die door moerputten gescheiden zijn, zijn dermate verwijderd dat zij onderling onzichtbaar zijn en weinig of geen omgang hebben. Afgesneden door ontoegankelijke moeren, vennen en waterplassen, zijn zij voor het verkeer te zeer verwijderd. Drie à vier gebrekkige wegen verbinden diezelfde wel eenigs, maar niet genoeg tot hun welzijn. Bij donker of mistig weder zich nergens aan herkennende, is de Peel gevaarlijk, om de menigte spooren, naar en van het moer loopende, waardoor misleid, men in de moeren zinkt en akelige nachten doorbrengt".
Interlocale verbindingswegen van belang had de gemeente wel, doch ook deze waren van zeer slechte kwaliteit. De Keulsebaan, lopend van Meijel naar Neerkant en

verder naar Liessel en Deurne, was een onderdeel van de oude verbinding Deurne-Roermond-Keulen. Deze weg werd in 1752-'53 vernieuwd, doch werd nog niet verhard. Ook de weg Helmond-Deurne, lopend over de voormalige heide, was aan het einde van de 18e eeuw nog een zandweg. Door het Goor liep een karrespoor naar Milheze. Zoveel mogelijk op de hoge zandruggen was de doorgaande weg Deurne-Vlierden-Asten aangelegd, via Belgeren en Ommel. De enige weg door de Peel was de 'dijk' naar Venray, ook wel genoemd Grotenbergsepad. Doordat deze zandweg door de hoogveengebieden liep was hij regelmatig onbegaanbaar. Al deze structuren waren toen al eeuwenoud. Pas na 1850, met de opkomende verveningen en industrialisatie en het daardoor sterk toegenomen vervoer in de gemeente, vond er een uitbreiding van het wegennet plaats. Ook werd de kwaliteit van de bestaande wegen aangepast. Zo werd in 1867 de weg van Deurne naar Meijel met grind verhard. Ook de weg naar Helmond kreeg toen een verharding. In 1881 kreeg de weg van Deurne via Vlierden naar Asten een nieuw tracé. Vooral tussen Ommel en Vlierden werd het traject flink ingekort. Ook het tracé van de weg naar Boekel via Bakel en Gemert werd toen aangepast aan het verkeer uit die tijd. In verband met de verveningen ontsloot men reeds voor 1880 het veengebied rondom Helenaveen, in eerste instantie door het jaagpad langs de Helenavaart, maar vervolgens ook door een verbindingsweg tussen de weg Deurne-Liessel-Meijel en Helenaveen, bestaande uit de Kanaalstraat en de Oude Peelstraat. In 1915 werd de weg Deurne-Venray bestraat, in 1922 de weg Deurne-Oploo. Tot de Tweede-Wereldoorlog heeft men verder nauwelijks nieuwe wegen aangelegd in verband met het militaire belang dat de streek toen kreeg (Peel-Raamstelling). In 1940 was nog steeds het overgrote deel van de wegen in de Peel onverhard. In het tussen 1850 en 1940 ontgonnen land werden pas gedurende de laatste decennia de vele, volgens dambordpatroon aangelegde, wegen verhard. Na de oorlog werd ook de snelweg A67-E3 Eindhoven-Venlo aangelegd.

4.2. Spoorwegen

Reeds in 1845 ontwierp men een plan voor een spoorverbinding tussen Deurne en Venlo. Pas in 1866 kwam het tot de uitvoering van het ontwerp. De spoorlijn maakte deel uit van de Zuiderstaatsspoorweg tussen Vlissingen en Maastricht. Het traject van de lijn werd zo aangelegd dat het aantal kilometers spoor in de Peel zo klein mogelijk was. Het traject is daardoor sterk oost-west gericht en buigt aan de oostelijke zijde van het veengebied sterk af in zuidelijke richting. Ten zuiden van Deurne, op ca. 1 km. van de kom van het dorp, werd een station gebouwd. Ten noorden van de Helenavaart werd de halte Helenaveen geopend. Door de betere bereikbaarheid van de verveningen en de mogelijkheid tot snelle afvoer van de turfproducten had de opening van de halte een versnelde verkoop en ontginning van het veen tot gevolg. De in 1881 geopende halte was jarenlang het drukste overslagstation van de Staatsspoorwegen. Nog vóór 1940 werd de halte weer opgeheven in verband met het stopzetten van de vervening. Tussen Helenaveen en station Helenaveen was een smalspoorverbinding (zie par. 7).
Deurne was tot 1931 een kopstation van de Limburgse Tram Maatschappij. De plaats was aangesloten op de in 1921 geopende lijn Deurne-Liessel-Neerkant-Meijel-Roermond. De L.T.M.-lijn (in de volksmond Leeg Tot Meijel genoemd) was slechts een kort leven beschoren. Zoals elders namen autobussen de dienstregeling over.

4.3. Waterwegen

De verveningen hebben ook de ontsluiting van de gemeente via het water mogelijk gemaakt. Een tweetal kanalen werd aangelegd om de exploitatie van de vervening mogelijk te maken. De oudste is de Helenavaart, die op particulier initiatief tussen 1853 en 1880 werd aangelegd. Het kanaal loopt van de spoorlijn Eindhoven-Venlo naar de Noordervaart in de provincie Limburg, die weer in

verbinding staat met de tussen 1821 en 1826 aangelegde Zuid-Willemsvaart. De totale lengte van het kanaal bedraagt 15,7 kilometer, de diepte is 1.80 meter, hetgeen noodzakelijk was voor het turftransport naar de turfstrooiselfabriek aan de spoorlijn. Het drietandsysteem, waarmee het achterland door middel van verdere waterwegen was ontsloten, is reeds eerder ter sprake gekomen (paragraaf 3). De jaagpaden van de vaart zijn op lage dijken aangelegd.
Ook het Kanaal van Deurne werd in verband met het transport van turf aangelegd. In 1869 werd de concessie verkregen. In 1876 startten de graafwerkzaamheden die in 1906 voltooid werden. Ook het tracé van dit kanaal loopt noord-zuid, tussen de spoorlijn waar de gemeentelijke turfstrooiselfabriek was gevestigd, en de Noordervaart in Limburg. Liggen de kanalen in de gemeente Deurne nog een tweetal kilometers van elkaar verwijderd, in de gemeente Meijel zijn de kanalen parallel op enkele meters van elkaar gegraven. Deze situatie is een gevolg van de scherpe concurrentie die bestond tussen de Maatschappij Helenaveen en de gemeente Deurne. Ook in het gemeentelijk veengebied werd volgens het z.g. drietandsysteem het achterland verder ontsloten. Aan weerszijden van het kanaal bevindt zich een lage dijk met onverharde jaagpaden.
De beide kanalen hebben in 1940 gefunctioneerd als verdedigingslinie in de Peel-Raamstelling.

4.4. Militaire infrastructuur

Het ondoordringbare hoogveen van de Peel heeft gedurende lange tijd een natuurlijke barrière gevormd tegen vijandelijke aanvallen vanuit het oosten. De weinige accessen door het gebied hebben dan ook al vroeg een militaire betekenis gehad en zijn versterkt geweest. Plaatsnamen als de Schans, tegen de gemeentegrens met Meijel, herinneren nog aan deze militaire werken, alsook de fundamenten van de Blokhut, een versterkt huis te Liessel.
Nadrukkelijker zijn de restanten van de tussen ca. 1932 en 1940 aangelegde Peel-Raamstelling in het landschap aanwezig. Uit defensie-overwegingen werd in deze tijd vóór het hoogveengebied een inundatielinie aangelegd. Het hoogveen zelf vormde een natuurlijk obstakel. Daar waar het veen was verdwenen legde men kunstmatige verdedigingswerken aan, zoals het parallel langs de oostelijke gemeentegrens lopende Defensie- of Peelkanaal met bijbehorende versterkingen. Ook op het spoorwegacces bij Griendtsveen en langs de Helenavaart en het Kanaal van Deurne plaatste men mitrailleurkazematten met daartussen prikkeldraadversperringen. Door het acces van Meyel werd in 1939 een anti-tankgracht gegraven. Van het complex van kazematten, loopgraven, schuilplaatsen en mijnenvelden resteren langs Halte, Lage- en Hoge Brug en de Soemeersingel nog enkele mitrailleurkazematten.

5. Ontwikkeling van de nederzettingen

5.1. Deurne en omliggende gehuchten

De plattegrond van Deurne bestuderend zou men kunnen vermoeden dat de nederzetting in oorsprong een domeinakkerdorp is geweest. De plaats zal zijn ontstaan als een agrarische nederzetting, bestaande uit enkele hoeven waaronder de vroonhoeve, gelegen op deze hogere zandrug aan de rand van een uitgestrekt veen- en heidecomplex in de nabijheid van de beek de Vlier. Op het domein waren dan ook nog de zogenaamde randhoeven gelegen. Zij waren ondergeschikt aan de vroonhoeve, die mogelijk op één van de schildvormige terreinen in het centrum van het huidige Deurne heeft gelegen. Afgezien van de plattegrond van de nederzetting wordt deze vroeg-middeleeuwse oorsprong van Deurne ook aannemelijk gemaakt door de vondst van Romaanse fundamenten onder het huidige kerkgebouw. Daaruit blijkt dat de nederzetting waarschijnlijk van meet af aan primair kerkdorp is geweest.

De stichting van de kerk in het centrum van het domein door de op de vroonhoeve woonachtige domeinheer bevorderde de ontwikkeling van een dergelijke plaats. In combinatie met de aanwezigheid van schaarse regionale verkeerswegen in deze moeilijk toegankelijke streek, had de aanwezigheid van een godshuis te Deurne tot gevolg dat in dit bestuurlijke centrum de handel toenam en de bebouwing -door de vestiging van pastorie, woonhuizen voor ambachtslui en kroegen- niet alleen meer agrarisch van karakter was. De wegen in de nederzetting -volgens radiaal patroon- komen samen op het centraal gelegen marktplein, waaraan ook de huidige, grotendeels 15e-eeuwse kerk (en haar Romaanse voorgangster) gelegen is. Deze Markt, die in zijn tegenwoordige vorm uit de 19e eeuw dateert en oorspronkelijk de helft kleiner was, kende ook in de Middeleeuwen al een concentratie van deels niet-agrarische bebouwing. De uitwaaierende straten naar de gehuchten hadden in die tijd een lintbebouwing met boerderijen en een enkel woonhuis. De zuidelijk van de kerk gelegen Kerkstraat (voorheen Haageind genaamd) en het in noordelijke richting daarop aansluitende Haageind leiden naar het ca. één kilometer ten noorden van Deurne in het beekdal van de Vlier gelegen kastelencomplex Haageind. Dit kastelencomplex is mogelijk voortgekomen uit de vroonhoeve en in verband met de benodigde wateraanvoer voor de slotgracht vanuit het centrum van Deurne naar deze plaats verhuisd. Ook de ligging aan o.a. de (ook nu nog) belangrijke, door het voormalige veengebied lopende, interregionale verbindingsweg Helmond-Venray en de weg Deurne-Milheeze-Bakel zal de keuze van de vestigingsplaats voor het kasteel beïnvloed hebben. Daarbij kwam dat de beekdalgronden van vitaal belang waren voor de ontwikkeling van Deurne, aangezien hier de voor de mestproductie onmisbare graasgronden voor het vee lagen. Langs het Haageind (een oude veedrift) ontstond zo in de loop van de eeuwen een nagenoeg ononderbroken lintbebouwing met -ook nu nog- vele boerderijen. Dit Haageind, met zijn kastelen, kasteelpark en -hoeve, dinghuis, watermolen en verdere gave bebouwing, is vanaf de late Middeleeuwen het bestuurlijke centrum -en daardoor ook één van de rijkere buurten- van Deurne geweest. Pas in de 19e eeuw zou deze situatie veranderen. Hierop wordt later nog teruggekomen. Het gebied is aangewezen als "waardevolle groep" (zie par. 6).
De domeinen waren groot van oppervlakte. Te Deurne wordt het primaire kerkdorp nu omringd door een krans van hoeveakkerdorpen, deels ontstaan uit de randhoeven van het oude domein. Het complex van gehuchten en herdgangen is door middel van het al eerder vermelde radiale wegenpatroon met het oude centrum van Deurne verbonden. Een aantal van deze nederzettingen zijn mogelijk ontstaan uit de laat-Middeleeuwse "Einzelhöfe", zoals de Molenhof. Groot- en Klein Bruggen zijn ontstaan uit een kasteelhoeve. Ook zijn er een aantal nederzettingen ontstaan uit kampontginningen. Enkele van de hierboven vermelde nederzettingen zijn niet meer herkenbaar doordat ze met Deurne zijn vergroeid. Bij een aantal anderen, zoals Derp, Zeilberg en Hanenberg is de onderlinge relatie verstoord door de aanleg van een latere infrastructuur, in dit geval de spoorlijn Eindhoven-Venlo. Oudere kampontginningen komen ook bij Walsberg voor, zoals Kulert, gelegen aan de Heiakker. Ook noordelijker, op de heide en in het beekdal van de Vlier werden in de late middeleeuwen gronden ontgonnen, waarbij kleine agrarische nederzettingen ontstonden zoals Kerkeind, Voort en Kouwenhoek. Zuid-westelijk van Deurne gebeurde hetzelfde in de beekdalen van de Vreewijksche Loop en de Oude Aa, met als gevolg het ontstaan van akkerdorpen als Vreewijk (met plaatse), Groote Bottel en Breemortel. In de late Middeleeuwen ontstonden aldaar ook nog verder op de heide kleine ontginningsgehuchten als Heieind en Heimolen. Een scherpe daling in het aantal ontginningen trad op met de landbouwcrisis van de 14e eeuw. Hoeven werden door erfrecht opgesplitst in kleine bedrijfjes waardoor de boerderijen in de loop van de tijd tot kleine, armoedige nederzettingen uitgroeiden. Deze schaalverkleining trad in het Peelgebied op tot ca. 1800. Wanneer rond 1800 grote delen van het heide- en veengebied ten oosten van Deurne worden ontgonnen, breidt ook de 'gehuchtenkrans' aan deze zijde van het kerkdorp

zich uit. Het Riet en Nastreek bij Merlenberg zijn goede voorbeelden van agrarische nederzettingen in een slagenlandschap, waarbij de hoeven niet meer bij elkaar gegroepeerd zijn, doch gelegen zijn langs de centrale ontsluitingsweg.
Anno 1850 was Deurne nog zeer verwant aan het middeleeuwse Deurne. De Markt, centraal in de nederzetting gelegen, had nog de voornaamste bebouwingsconcentratie, waaronder het in de eerste helft van de 19e eeuw gebouwde gemeentehuis en enkele niet-agrarische economische activiteiten, zoals herbergen met bijbehorende stallingen. Op deze plaats stonden ook de enige tweelaags panden van het kerkdorp. De op de Markt uitkomende straten (vanaf de kerk kloksgewijs: Kerkstraat (toen Haageind), Molenstraat, Martinetstraat (toen Schoolstraat), Stationsstraat (de doorgaande weg naar Vlierden, vanaf 1866 Spoorstraat genaamd), Helmondseweg (toen Dorpsstraat) en Visser) werden gekenmerkt door een éénlaags bebouwing met afwisselende rooilijn. De eenvoudige vrijstaande burgerwoningen en boerderijen lagen met de nok parallel aan de flauw slingerende zandwegen. De terreinen achter de lintbebouwing, ingeklemd tussen de stervormig op de Markt samenkomende wegen, waren in gebruik als bouwland. Op enige afstand van het marktplein werden de straten onderling verbonden door enkele paden, waardoor het stelsel van wegen in het centrum telkens kleinere of grotere oppervlakten grond (z.g. schilden) in de vorm van een driehoek omsloot. Alléén het noordelijke schild, waarop de Middeleeuwse kerk is gelegen (en waar mogelijk de oorspronkelijke vroonhoeve was gesitueerd) had omstreeks 1830 aan alle zijden een lintbebouwing. Gedurende de 19e eeuw trad, aan de zuidzijde van de nederzetting, enige verdichting en verlenging van de lintbebouwing op. Dit gebeurde met name rondom de in 1818 aan de Helmondseweg gebouwde Hervormde kerk waar ook het woonhuis van de dominee (het nog bestaande Reddingiushuis) opgetrokken werd. De katholieken kerkten tot de teruggave van de Willibrorduskerk (in 1795) in de in 1672 gebouwde schuilkerk aan de Lage Markt, enkele honderden meters ten zuiden van de Markt gelegen.
De gemeente telde in 1813 2525 inwoners, die hun bestaan grotendeels in de agrarische sector vonden. Daarnaast telde men er in 1830 twee windgraanmolens, twee rosoliemolens, twee brouwerijen, een jeneverstokerij en een drietal pottenbakkerijen.
In 1859 was het aantal inwoners gestegen tot 3489. Het aanzicht van Deurne zou ingrijpend veranderen na de start van de hoogveen-ontginningen en de aanleg van de spoorlijn in 1866 (zie par. 3 en 4). Door de verbeterde bereikbaarheid van het veen en de nieuwe technische mogelijkheden om te ontginnen nam de welvaart in de gemeente sterk toe, vooral nadat de gemeente in 1876 besloot om zelf de veen-exploitatie ter hand te nemen. In 1874 was een einde gekomen aan het sinds 1326 bestaande recht van de inwoners van Deurne om gratis te vervenen. Reeds eerder verpachtte de gemeente grote percelen hoogveen aan particulieren. Dit had tot gevolg dat aan het einde van de 19e eeuw bij de halte Helenaveen langs de spoorweg een viertal turfstrooiselfabrieken lag. Naast drie particuliere bedrijven had ook de gemeente Deurne er een fabriek die in 1894 werk bood aan 500 seizoensarbeiders. Naast deze florerende industrietak, die de gemeente rond 1910-1915 de bijnaam "het miljoenen paradijs" bezorgde, kende Deurne slechts een uiterst bescheiden industriële ontwikkeling. De natuurlijke leemlaag in de bodem verklaart de aanwezigheid van een tweetal steenfabrieken (Van Daal en Goossens, Willems) rond 1930. Deze hebben hun sporen (in de vorm van uitgestrekte waterplassen) langs de weg Deurne-Liessel in de Snoerts duidelijk nagelaten. Kort na de aanleg van het spoor in 1866 werd aan de Stationsstraat de Strohulzenfabriek Joh. Lohee in gebruik genomen. De directiewoning (zie par. 7) herinnert nog aan deze fabriek. Later kwam het gebouw in gebruik bij een dekenfabriek, bekend geworden onder de naam De Wit's Textiel. De strohulzenfabriek verhuisde toen naar een ruime loods bij het spooremplacement aan de Steenovenstraat (zie par. 7).

Het toegenomen areaal landbouwgronden zorgde ook voor een grotere melkproductie die aanvankelijk nog verwerkt werd in kleine boterfabriekjes zoals die aan de Liesselseweg (zie par. 7). Rond 1930 beschikte Deurne over twee coöperatieve zuivelfabrieken, waaronder de Stoomzuivelfabriek St. Isodorus. Vermeldenswaardig is ook de sigarenfabriek van Jan van Griensven die tussen ca. 1900 en 1920 aan de Markt gelegen was (zie par. 7). Tot slot wordt genoemd de aan de Molenstraat gelegen reparatie-inrichting voor motoren en rijwielen, kachelsmederij en grof- en fijnsmid Hub. van Doorne, die hier tot ca. 1920 gevestigd was. Van deze inrichting resteert niets meer.
Door de grotere welvaart groeide de bevolking snel. Tussen 1900 en 1926 nam het aantal inwoners van de gemeente toe van 6400 tot 10047. Dit had gevolgen voor de ruimtelijke ontwikkeling. De Stationsstraat werd in 1900 bestraat en aan beide zijden verrees een lintbebouwing met aan de westelijke zijde voornamelijk woonhuizen, terwijl aan de oostelijke zijde sedert ca. 1880 riante tweelaags fabrikantenvilla's verrezen. Via de dwars op deze straat aangelegde Stationslaan, waar vanaf ca. 1900 ook tweelaags villa's gebouwd werden, bereikte men het Stationsplein dat na 1960 geheel is vernieuwd. Rond het zuidelijke gedeelte van de Stationsstraat en de parallel aan de spoorlijn gelegen Steenovenstraat concentreerde zich enige industriële bebouwing, uiteraard vanwege de goede transportmogelijkheden die de spoorlijn bood.
Rond de Markt trad tussen 1900 en 1930 enige schaalvergroting op. Het in 1857-'58 naast de kerk gevestigde liefdesgesticht Sancta Maria groeide langzaam uit van verpleeghuis naar een uitgebreid instituut voor ziekenverzorging. In 1924 werd daarom het kolossale nieuwe gebouw aan de Kruisstraat in gebruik genomen. Aan de Visser, naast de kerk, vestigden zich de Fraters van Tilburg. Aan de andere zijde van de kerk, hoek Kerkstraat-Kruisstraat, staat de pastorie van de Willibrorduskerk, daterend uit ca. 1870. Rond 1920 werd naast dit gebouw een fors parochiehuis opgetrokken. Aldus kreeg het 'schild' tussen de Markt-Visser-Kruisstraat en Kerkstraat, dat van oudsher al een religieuze bebouwing had, tussen 1850 en 1940 een belangrijke uitbreiding.
De Markt van Deurne onderging in 1894 ook een belangrijke wijziging. Met gebruikmaking van de uit de veenexploitatie afkomstige financiële middelen werd besloten een ruim nieuw gemeentehuis te bouwen. Men besloot deze nieuwbouw, in tegenstelling tot het aan de oostelijke zijde naast de Middeleeuwse kerk opgetrokken oude gemeentehuis, aan de zuidelijke zijde van het marktplein te situeren. Tegelijkertijd wilde men het plein, waarover een belangrijk deel van het regionaal verkeer geleid werd, fors vergroten. Daartoe werden de aan de zuidzijde gelegen woonhuizen afgebroken. De rooilijn van het nieuwe gemeentehuis kwam verder naar het zuiden te liggen waardoor de oppervlakte van het plein bijna verdubbeld werd. In 1903 kreeg het plein een nog 'stedelijker' aanzien door de bouw van het naast het stadhuis gelegen postkantoor met directiewoning (zie voor deze gebouwen par. 7). Het gehele plein werd langzaamaan voorzien van een tweelaags gevelwand. Het gebied is aangewezen als "waardevolle groep" (zie par. 6).
Na 1880 werd ook de lintbebouwing langs de reeds eerder beschreven, naar de Markt leidende straten verlengd en verdicht. Zo ontstond er een aaneengesloten bebouwing van winkels en woonhuizen, afwisselend één- en tweelaags. Het oude stratenpatroon, van vroeg-Middeleeuwse oorsprong, bleef echter intact. Wel bracht men tussen de verschillende vanuit de Markt uitstralende straten dwarsverbindingen aan, met een bebouwing uit de periode van aanleg kregen. Zo heeft de de Heuvelstraat karakteristieke elementen van onder andere Amsterdamse School en Rationalisme, terwijl de woonhuizen langs de Burgemeester van Beekstraat met hun traditionalistische Delftse School-stijl dagtekenen uit de jaren '50. Door de aanleg en de bebouwing van deze straten, waarmee getracht werd de stedebouwkundige structuur te verdichten, was men genoodzaakt de oude akkerbodems tussen de voormalige zandwegen in de kom te bebouwen. De belangrijkste uitbreidingen

werden in de oude kom echter gerealiseerd door verlenging en vervanging van de lintbebouwing. Daarnaast vatte men het plan op om ten zuiden van de spoorlijn een nieuwe woonwijk aan te leggen, St.Jozefparochie. In 1924 werd daartoe de aanzet gegeven door op de zojuist ontgonnen heidegronden een kerk met (inmiddels weer afgebroken) klooster te bouwen (zie par. 7), omgeven door enkele straten die deels teruggaan op het oudere wegenpatroon. In de wijk werden in de jaren twintig en dertig vrijstaande villa's en woonhuizen gebouwd.
Uit deze ontwikkelingen tussen ca. 1880 en 1940 kan de conclusie worden getrokken dat in tegenstelling tot de periode vóór 1850, toen het bestuurlijk en economisch zwaartepunt van de nederzetting op de Markt en het Haageind lag, het zwaartepunt na 1850 langzaam aan steeds zuidelijker is te komen te liggen: op Markt, Stationsstraat en spoorlijn.
Na de Tweede Wereldoorlog werd de al sinds ca. 1915 afnemende turfstrooiselproductie nagenoeg gestaakt, alhoewel verveningen op bescheiden schaal tot ca. 1955 werden voortgezet. Dit was een grote klap voor de industrieel zeer eenzijdig ontwikkelde gemeente. Van 1905 tot 1907 heeft men in de veengebieden enkele proefboringen verricht naar steenkool, doch delving bleek economisch niet haalbaar, gezien de grote diepte waarop de kolenlagen werden aangetroffen.
Nieuwe bedrijven werden aangetrokken en gehuisvest direct ten zuiden en noorden van de spoorlijn, waardoor het industriële karakter van dit gebied versterkt werd. In 1962 was het aantal inwoners reeds toegenomen tot 20.243. Gedurende de laatste dertig jaar heeft men op de akkers direct ten oosten, zuiden en westen van de kom woonwijken gebouwd, waardoor de bestaande wegenstructuur sterk verdicht werd. Door het groeiende aantal inwoners vonden er ook reconstructies in de oude kom plaats. In ca. 1960 bouwde men een bioscoop aan de noordwand van het plein. Twintig jaar later besloot men tot de vergroting van het gemeentehuis, waarbij de bestaande, belangwekkende gevelwand gespaard bleef, en richtte men het gebied tussen de Martinetstraat en de Stationsstraat als woon-winkelgebied in. Daarnaast is het grootste deel van de winkel-woonhuizen langs het noordelijk deel van de Stationsstraat en de Molenstraat ingrijpend gewijzigd. Bij al deze ingrepen werd het historische wegenpatroon gespaard.

5.2. Vlierden

Het akkerdorp Vlierden is van vroeg-Middeleeuwse oorsprong. De plaatse van de agrarische nederzetting ligt naast het beekdal van de Oude Aa, aan de oude verbindingsweg Deurne-Asten, momenteel plaatselijk de Pastoriestraat geheten. De kleine nederzetting, Fleodrodum genaamd, wordt in hetzelfde 12e eeuwse afschrift van een bron uit 712, waarin Deurne vermeld staat, reeds genoemd (zie par. 1.2). Vlierden is lang een kleine heerlijkheid geweest. Keizerin Maria van Brabant stichtte hier de abdij van Binderen (1232), gelegen te Brouwhuis, dat nu onder de gemeente Helmond valt. Dezelfde adelijke vrouw liet in 1244 aan de tegenwoordige Torenweg, even ten zuid-oosten van de huidige kom van Vlierden, een kapel bouwen die aan het einde van de 19e eeuw, na een periode van verval, werd gesloopt doch waarvan de locatie hedentendage nog herkenbaar is aan het (uit later tijden daterende) kerkhof.
De heerlijkheid viel tot ca. 1660 onder de parochie Deurne. In 1672 besloot men tot de bouw van een schuilkerk op de plaats van de huidige kerk aan de Pastoriestraat, nabij de oude plaatse. Op deze locatie, langs de oude verbindingsweg Deurne-Asten, ontwikkelde zich een bescheiden lintbebouwing.
Elders in de heerlijkheid kwamen kleine groepen boerderijen voor, gelegen op de schrale zandgronden van de (deels in de Middeleeuwen al ontgonnen) heidegebieden. Voorbeelden van deze bescheiden agrarische nederzettingen zijn Belgeren, Schooteind, Hees, Baarschot en Hazeldonk. Van de laatste twee nederzettingen, waar onder andere de hoeven Vorst, Ruth en Pannenhoef zijn gelegen, is bekend dat zij in het bezit van de abdij van Binderen zijn geweest. Nadat diverse

adelijke families in de heerlijkheid hebben geheerst werd Vlierden in 1755 gekocht door de familie d'Aumerie, die te Baarschot een buitenverblijf met landhuis en jachthuis liet optrekken (zie par. 7). Ruth, Vorst en de Pannenhoef, met de uitgestrekte omliggende landerijen, zijn in 1847 gekocht door de Beels-fundatie. Uit de opbrengsten van de pacht van deze boerderijen is een ook nu nog actief liefdadigheidsfonds gesticht.
De lage agrarische productie is geruime tijd de enige bron van inkomsten voor de in ca. 1800 slechts 600 zielen tellende bevolking geweest. Weliswaar kregen de inwoners van Vlierden in de 14e eeuw woeste gronden in cijns, doch in tegen-stelling tot bijvoorbeeld de buurgemeenten Asten en Deurne lagen er binnen de gemeente geen veengronden, waardoor men ook niet de beschikking had over extra inkomsten uit de turfsteek. De eeuwenoude houten standerd-molen, gelegen aan de Molenhuisstraat op de heide bij Baarschot, is in 1832 reeds zo in verval dat hij wordt afgebroken. In 1848 besluit men om aan dezelfde straat, doch nu dichter bij de kom van Vlierden, een nieuwe molen te bouwen (zie par. 7). Tegen 1800 telde de gemeente één brouwerij, gelegen naast de schuilkerk. Dankzij het verkeer dat door de nederzetting geleid werd, lagen in de dorpskom ook enkele herbergen. Bekend was de herberg tegenover het in 1767 gebouwde raadhuis, nu Rozenjacht geheten (zie par. 7). Het raadshuis, onderdeel uitmakend van de langgerekte lintbebouwing tussen de plaatse en het beekdal van de Oude Aa, werd in 1902 geheel herbouwd (zie par. 7).
Reeds rond 1820 was de schuilkerk aan de pastoriestraat vervangen door een stenen kerk in Waterstaatsstijl. Tot ca. 1930 bleef men gebruik maken van de oude, tegenover de kerk gelegen pastorie, daterend uit de 18e eeuw. De nieuwe pastorie en het naast de kerk in 1906 opgetrokken R.k. klooster veranderden het aanzien van de Pastoriestraat. De kleine kom van Vlierden, voorheen bestaand uit enkele boerderijen en een schuilkerk aan een zandweg, bleef lineair van karakter doch verkreeg, door verdichting en vernieuwing van de bebouwing, meer samenhang. Een tweetal gebeurtenissen hebben na 1920 de ontwikkeling van Vlierden bepaald. In 1926 wordt de zelfstandige gemeente Vlierden opgeheven. Afgezien van een gebied ten noorden van de Brouwhuisheide wordt het grondgebied van de voormalige gemeente bij Deurne gevoegd. Het gemeentehuis wordt gesloten.
Een voor de stedebouwkundige structuur van de nederzetting ingrijpende beslis-sing valt kort na 1930. Het traject van de weg Deurne-Asten wordt ingekort, waardoor het verkeer, gebruik makend van de ten oosten van Vlierden over de oude akkerbodems aangelegde nieuwe weg niet meer door de kom wordt gevoerd. Een gevolg is dat zich juist aan deze weg nieuwe lintbebouwing van woonhuizen ontwikkeld. Aan de Pastoriestraat treedt na ca. 1950 enige verdichting van de lintbebouwing op. Ten noorden van deze straat ontstaat na de Tweede Wereldoorlog een kleine nieuwe woonwijk, bestaande uit enkele haaks op elkaar aangelegde straten.

5.3. Liessel

Het bestaan van deze plaats in de 14e eeuw wordt door schriftelijke bronnen bevestigd. Mogelijk dateert de in oorsprong agrarische nederzetting van nog vroeger tijden. Liessel is ontstaan op een kleine droge zandrug, omgeven door uitgestrekte heide- en veencomplexen. Ten zuid-westen van deze zandrug stroomt de Astensche Aa. De oude akkerbodems op de zandrug en de beemdgronden langs de Astensche Aa wijzen op een eeuwenoude agrarische cultuur. Mogelijk mede onder invloed van het feit dat Liessel aan de weg Deurne-Meijel en Vlierden-Meijel lag, waardoor een belangrijk deel van het verkeer tussen Brabant en Limburg hier de Peel doorkruist, was de nederzetting levensvatbaar en stichtte men in de 14e eeuw een kapel, gewijd aan de H. Maria en de H. Nicolaas. Deze kapel was gelegen temidden van de boerderijen, aan de plaatse op de driesprong in het hart van Liessel. Direct ten zuiden van deze kleine kom, strategisch gelegen op het

smalle acces tussen Liessel en Meijel, bouwde men in 1516 een versterkt huis, het "Blokhuis". In 1768 blijkt het gebouw zeer vervallen en wordt, met de bijbehorende landerijen, in gebruik genomen als boerderij.
In 1672 bouwden de Rooms-katholieke ingezetenen van Liessel een schuilkerk. Deze werd in 1704 opnieuw opgetrokken op het terrein van de huidige pastorie, gelegen op de oude akkerbodems even ten noorden van de oude kom. Na de sloop van de Middeleeuwse kapel in 1831 (de toren bleef staan tot 1930) stichtte men op de plaats waar nu het gemeenschapshuis "De Kastanje" staat een R.K. kerk in Waterstaatsstijl, die van 1832 tot 1903 dienst deed. In 1851 vormde Liessel samen met Neerkant een nieuwe, zelfstandige parochie. De uiterst gebrekkige infrastructuur die door de gemeente niet verbeterd werd en de grote afstand tot Deurne deed in 1867 een aantal ingezetenen van Liessel, Neerkant en Helenaveen (de invloed van Van der Griendt in deze kwestie zal niet onaanzienlijk geweest zijn) pleiten voor de oprichting van een van Deurne onafhankelijke gemeente Liessel-Neerkant-Helenaveen. Zodoende zou de ontsluiting en ontwikkeling van het gebied beter ter hand kunnen worden genomen. De poging mislukte echter.
Gedurende de daarop volgende decennia werden vooral de oostelijk van de nederzetting gelegen woeste gronden ontgonnen. Tussen de Snoerts en de Leijsing werden vele nieuwe boerderijen gebouwd. Mede door de gemeentelijke hoogveenexploitatie ontstond er ook een betere infrastructuur. De nederzetting zelf breidde zich op bescheiden schaal uit door verlenging en verdichting van de lintbebouwing met woonhuizen langs de oude, primaire infrastructuur, met name langs de weg naar Deurne. Daar werd ook vanaf 1901 naast de oude pastorie (de voormalige schuilkerk) een neo-gotische kerk opgetrokken naar ontwerp van C. Franssen. In de oude kom rondom de plaatse bouwde men tussen 1900 en 1915 diverse woningen, waaronder de schoolmeesterswoning, een school en een gemeenschapshuis. Tot de Tweede Wereldoorlog, waarin zeer grote schade aan het kerkdorp werd toegebracht, breidde Liessel opnieuw uit door verlenging van de bestaande bebouwingslinten aan de weg Deurne-Meijel. Pas na 1950 ontstonden enkele nieuwe kleine woonwijken, ingepast in het bestaande wegenpatroon.

5.4. Neerkant, Heitrak en Moosdijk

Zuidelijk van het Liesselse Blokhuis waren reeds in de late Middeleeuwen een tweetal heerlijke boerderijen gelegen. Deze geïsoleerde boerderijen, mogelijk ontstaan als Einzelhöfe, behoorden tot de grootste in de heerlijkheid. De hoeven waren gelegen op de smalle zandrug tussen Liessel en Meijel, temidden van het veen. In de late Middeleeuwen en de 16e en 17e eeuw worden de boerderijen meermalen gesplitst waardoor rondom de oorspronkelijke, omgrachte, hoeve een kleine agrarische nederzetting ontstaat. De boeren van Heitrak kerkten te Liessel, die van het zuidelijker gelegen Moosdijk te Meijel. Tussen deze na ca. 1750 zelfstandige hoeven ontstaat in de 18e eeuw de nederzetting Neerkant. Doordat in de tweede helft van de 19e eeuw de bevolking in deze regionen sterk toenam, als gevolg van de ontginningen, groeide ook het aantal voorzieningen in het centraal gelegen Neerkant. In 1887 werd de openbare lagere school geopend, in 1893 gevolgd door een door J. Corbey ontworpen gotische kerk. Vanaf 1890 was Neerkant met Heitrak en Moosdijk een zelfstandige parochie. Deze voorzieningen waren alle gelegen aan de doorgaande weg Deurne-Meijel. Hier werd ook, centraal in de schaarse lintbebouwing, het St. Vincentiushuis gebouwd. Ook de latere bebouwing concentreerde zich voornamelijk langs deze weg. Een aantal boerderijen werd gebouwd ten oosten van de weg; daar startte men rond 1890 met de directe omzetting van Peelveen in landbouwgrond. Ter ontwatering groef men sloten door het veen, waarna wegen langs deze smalle waterwegen werden aangelegd. Zodoende is het typische vorkachtige wegenpatroon verklaarbaar. Na de Tweede Wereldoorlog (toen nagenoeg geheel Neerkant verloren ging) heeft men de bebouwing opnieuw

geconcentreerd langs de oude wegen. Ook bouwde men langs enkele nieuwe dwarsstraten van bescheiden lengte.

5.5. Helenaveen

In 1852 verkregen Jan en Nicolaas van der Griendt toestemming om in het meest afgelegen deel van de gemeente 610 bunders hoogveen te vervenen en af te graven. Allereerst legde de speciaal voor de verveningen opgerichte Maatschappij Helenaveen in 1853 de Helenavaart aan, zodat er een scheepvaartverbinding tussen het veen en, via de Noordervaart, de Zuid-Willemsvaart tot stand kwam. De vaart liep in eerste instantie tot de uiterste zuid-oost hoek van de concessiegronden. Later, toen de verveningen in snel tempo in noordelijke richting opschoven, verlengde men het kanaal totdat uiteindelijk de in 1866 aangelegde spoorlijn tussen Deurne en Venlo bereikt werd.
In de zuidoosthoek startte men met de verveningen en bouwde tegelijkertijd een kleine nederzetting, bestaande uit 7 stenen woonhuizen voor de opzichters en de directie, en een aantal rieten hutten, bestreken met leem en kalk, voor de -merendeels uit het noorden des lands afkomstige- arbeiders. Van deze provisorische bouwsels, standaard voorzien van één deur en één venster, resteert niets meer. Een kleine katholieke noodkerk werd in 1857 ingericht. De veenkolonie werd Helenaveen gedoopt, naar de naam van de vrouw van Jan van der Griendt. De strakke organisatie van de veen-exploitatie, die in handen was van één enkele fabrikant, is ook af te lezen aan de plattegrond van de nederzetting. Niet alleen de aanleg van wegen op de bloksgewijs afgegraven veengronden gebeurde zeer systematisch, ook werd bepaald dat langs alle wegen (toen nog zandpaden) een identieke beplanting met eiken moest komen.
In 1874 had Helenaveen reeds 432 inwoners en telde het dorp 74 panden. Inmiddels was er aan beide zijden van de Helenavaart gebouwd. Over de vaart werden daarom extra voetbruggen gelegd. In 1864 bouwde de gemeente hier een school met onderwijzerswoonhuis. De katholieke kerk lag centraal in de nederzetting, op de westelijke kade van de Helenavaart, daar waar de Oude Peelstraat op het kanaal aansloot. Pas in 1882 kwam men tot de bouw van een grotere kerk. Tegelijkertijd stichtte men een klooster voor de bediening van een Rooms-katholieke meisjesschool. Voor de vele protestantse arbeiders was in 1868 een kerkgebouw met predikantenwoonhuis en zondagsschool opgetrokken, wat noordelijker aan de Helenavaart. Ook legde men een begraafplaats aan, zuid-westelijk van de nederzetting, op een kunstmatig verhoogd terrein aan de Aardbeilaan. Een aparte protestantse begraafplaats volgde na 1890. Het oudste kerkhof bestemde men voor de katholieke overledenen.
Inmiddels waren voor de arbeiders van de Maatschappij een aantal kleine stenen woonhuizen gebouwd. Ook van deze woonhuizen, alsmede van de aan het eind van de vorige eeuw opgetrokken huizen voor het hogere personeel, zijn er niet veel bewaard gebleven. Voor een deel hebben oorlogsverwoestingen daar aan bijgedragen, maar ook het gegeven dat de Maatschappij zo economisch en goedkoop mogelijk voor zijn werknemers bouwde, heeft niet bevorderlijk op de levensduur van de woonhuizen gewerkt. Een aantal eenvoudige arbeiderswoonhuizen, genaamd 'het Turfschip', is nog te vinden langs de Helenavaart, ten zuiden van de Rooms-katholieke kerk. Van een directievilla resteert nog de centraal in de nederzetting gelegen tuin met waardevolle beplanting en oprijlaan.
Noordelijk van de nederzetting ligt aan een wijk van de Helenavaart de voormalige turffabriek, met enkele woonhuizen. Langs het kanaal was ook de scheepstimmerwerf van de Maatschappij te vinden.Na de afgraving van het veen werd de grond geschikt gemaakt voor landbouwbeoefening. Rond 1880 heeft de Maatschappij geëxperimenteerd met het invoeren van monoculturen, o.a. met boekweit en tabak. De grote tabaksboerderijen aan de Geldersestraat, opgezet door de maatschappij, getuigen daar nog van.

Rond 1900 begon de Maatschappij op grote schaal gronden te verpachten aan landbouwers en ex-werknemers. Na 1915 stopte men met de winning van turf in de kolonie en concentreerde men zich op de ontginning en ontwatering van landbouwgronden. Op verschillende plaatsen langs de vaart zijn er zeer grote pachthoeven naar Westbrabants model opgetrokken, merendeels met koninklijke steun. Daar zijn ook de vele kleine keuterboerderijtjes en landarbeiderswoonhuizen gelegen, die vanaf ca.1890 door particulieren werden opgetrokken. In 1917 telde de plaats een kleine 1000 inwoners. Doordat de turfexploitatie werd stopgezet liep het inwonersaantal daarna langzaam terug.
Ondanks de grote verwoestingen die de nederzetting in de Tweede Wereldoorlog ten deel vielen, is de oorspronkelijke ruimtelijke structuur en het merendeel van de bebouwing uit de fasen na de ontginning van de veenkolonie gespaard gebleven. Typerend voor de systematische opzet van de nederzetting is het feit dat alle voorzieningen, zowel voor onderwijs, religie en arbeid direct aan de Helenavaart geconcentreerd werden. Verder weg van de vaart bouwde men op de ontgonnen gronden direct aan het systematisch aangelegde wegenpatroon enkele boerderijen, soms afgewisseld met een woonhuis. Ook de woningen van de arbeiders, keuterboeren en dagloners werden direct aan de Helenavaart opgetrokken.
Deze opzet is nog zeer goed herkenbaar in de huidige nederzetting. Na de oorlog werden in het centrum van Helenaveen verschillende gebouwen, waaronder de katholieke kerk, op de oorspronkelijke plaats opnieuw opgetrokken. Ook ontwikkelde de plaats zich tot een welvarend tuindersdorp, hetgeen tot gevolg had dat met name tussen de Grashoekseweg en de Kervelweg een groot aantal kassen geplaatst werden. Tussen de Helenavaart en de Oude Peelstraat heeft men onlangs een uit enkele kleine straten bestaande woonwijk aangelegd.

5.6. Verspreide bebouwing

In de ontgonnen veengebieden in het oosten van de gemeente zijn tussen 1920 en heden grote aantallen hoeven gebouwd. Deze grootschalige agrarische bedrijven liggen meestal op de kruisingen van de in dit gebied volgens zeer regelmatig patroon aangelegde wegen.
Sporadisch komen in deze veengebieden, met name in de buurt van de spoorlijn, nog geïsoleerde, kleine 19e-eeuwse ontginningsboerderijen voor.
Vermeldenswaardig zijn tot slot nog de eerder in paragraaf 4 beschreven kazematten, die her en der op strategische punten langs het Kanaal van Deurne en de Helenavaart kort vóór de Tweede Wereldoorlog gebouwd zijn.

6. Stedebouwkundige typologie

6.1. Typologie

In de nederzetting Deurne hebben in de M.I.P.-periode (1850-1940) geen stedebouwkundige ontwikkelingen plaatsgevonden die van dusdanig belang zijn dat deze in een typologisch kaartmodel zijn vastgelegd. Wel zijn er op de kaart (1:10.000) twee 'waardevolle groepen' aangegeven die in paragraaf 6.3. nader omschreven worden.
Daarnaast is op de kaart een stedebouwkundige typologie ingetekend van de veenkolonie Helenaveen, die dateert uit de M.I.P.-periode 1850-1940. In de volledig op particulier initiatief planmatig ingerichte kolonie zijn aangegeven het kleine industriegebied bij de voormalige turfstrooiselfabriek, de groene gebieden (de beide kerkhoven), en de lineaire ontwikkelingen, met gemengde functies langs de Helenavaart (in de kom kerken, scholen en woonhuizen, noordelijker keuterboerderijen en de grote pachthoeven) en de uitgesproken agrarische bebouwing aan de Geldersestraat (de tabakshoeven).

6.2. Beschrijving 'gebied van bijzondere stedebouwkundige waarde'

De hierboven in paragraaf 3, 5.5. en 6.1. beschreven veenkolonie Helenaveen is in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project aangewezen als 'gebied van bijzondere stedebouwkundige waarde'.
De grenzen van het gebied omvatten het in 1852 verkregen concessie- gebied, dat tussen 1853 en ca. 1915 nagenoeg geheel is verveend en afgegraven. De drie fasen in de ontwikkeling van de kolonie zijn in het landschap zeer herkenbaar.In het 'buitengebied' van de kolonie zijn de sporen van de veenexploitatie, in de vorm van systematisch aangelegde waterwegen en paden, nog nadrukkelijk aanwezig. Enkele wagons van de moderne smalspoorverbinding die men bij de exploitatie van het veen gebruikte zijn, opgesteld als monument bij de R.K. kerk, nog te zien. De turfstrooiselfabriek herinnert aan de tweede fase van de ontwikkeling, waarin turfsteek werd gecombineerd met landbouw-projecten, zoals de tabakteelt, waar diverse grote tabaksboerderijen aan herinneren. De derde fase in de ontwikkeling van de Maatschappij begon omstreeks 1910; na de stopzetting van de turfwinning trachtte de Maatschappij de ontgonnen gronden op grote schaal te verpachten. De pachtboerderijen en keuterboerderijen herinneren aan deze periode.
Ook aan beide zijden van de Helenavaart gelegen Helenaveen heeft het karakter van een planmatig naar Gronings model opgezette nederzetting bewaard. Door oorlogsverwoestingen was herbouw van een aantal panden noodzakelijk. Van het uit de jaren 1850-1870 daterende pioniersdorp resteert niets meer.
Concluderend kan men stellen dat het gebied intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit heeft door de kwaliteit van het ruimtelijke concept, zoals onder 6.1. beschreven. Deze kwaliteit wordt nog verhoogd door de ongeschonden aanwezigheid van de hierboven beschreven inrichting en verkaveling van het 'buitengebied'. Daarnaast heeft de veenkolonie intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit door de specifieke vorm in verband met de (oorspronkelijke) functie. Ook heeft het gebied een bijzondere historische betekenis doordat de structuur en de verschijningsvorm gerelateerd zijn aan een 19e-eeuwse economische ontwikkeling, namelijk de veenexploitatie.
De kolonie heeft verder een betekenis gezien als onderdeel van zijn tegelijkertijd ingerichte omgeving; niet alleen de noordelijk van Helenaveen gelegen, eveneens door Van der Griendt aan de Helenavaart opgezette veenkolonie Griendtsveen draagt daartoe bij, maar ook de ook nu nog aan alle zijden van de kolonie liggende -verveende en ten dele afgegraven- hoogveengronden maken dat Helenaveen als onderdeel van een groter geheel moet worden gezien.

Tot slot moet worden vermeld dat de bovenvermelde kwaliteiten van het gebied zeer gaaf zijn. Het feit dat een hoogveenkolonie in Noord-Brabant uniek is geeft het gebied een nog grotere waarde.

6.3. Beschrijving van de 'waardevolle groepen'

Naast een 'gebied van bijzondere stedebouwkundige waarde' zijn er in de gemeente een tweetal 'waardevolle groep' aanwezig. Dit onderscheid tussen 'gebieden' en 'groepen' wordt gemaakt daar de criteria voor de 'gebieden van bijzondere waarde' specifiek zijn afgestemd op stedebouwkundige ruimtelijk-planologische ontwikkelingen uit de M.I.P.-periode (1850-1940). Men raadplege hierover ook de inleiding. Om ook waardevolle ensembles, al dan niet verbonden door een waardevolle historische structuur, uit de periode vóór 1850 aan te kunnen geven is er de categorie 'waardevolle groep'.
De 'waardevolle groepen' liggen beide in de kom van Deurne (zie de kaart 1:10000).

a) De Markt dateert in haar huidige vorm uit de negentiende eeuw doch is

van Middeleeuwse oorsprong (zie par. 5.1.). Zeer waardevol is het stratenpatroon, waarvan een deel binnen de grenzen van de groep is opgenomen. Ook de kwaliteit van de bebouwing is erg hoog.

b) Het kastelencomplex Haageind met de twee kastelen, kasteelpark, watermolen, dinghuis, kasteelhoeve en aangrenzende agrarische bebouwing aan het Haageind vormt de tweede 'waardevolle groep' (zie par. 5.1.). Zowel de strategisch bepaalde ligging van het complex als de plaatsing van de gebouwen en de hoge kwaliteiten van de architectuur dragen hieraan bij.

7. Karakteristiek der objecten, bouwvormen en bouwtypen

7.1. Woonhuizen.

Aan de Lindenlaan 47 ligt een eenlaags woonhuis met empire-vensters en een bedrijfsruimte, daterend uit ca. 1860. De overwelfde kelder gaat terug tot ca. 1800. Uit het derde kwart van de 19e eeuw stamt ook Martinetstraat 29. Het eenvoudige eenlaags woonhuis onder zadeldak is een typisch dorpswoonhuis, waarvan er zeer veel in de lintbebouwing van Deurne gestaan hebben. Iets rijker, met gepleisterde hoekpilasters en raamomlijstingen is Martinetstraat 11-13. De eclectische villa Rozenberg uit ca. 1870, met pediment waarop o.a. slingers en palmet, is de oudste villa aan de Stationsstraat. St. Wilbertshove, de eveneens eclectische villa aan de Stationsstraat 69, dateert uit ca. 1880. Op no. 66-70 liggen drie gave woonhuizen, daterend uit ca. 1890. De panden hebben nog dezelfde typische indeling als Martinetstraat 29, met een kelder en opkamer. Stationsstraat 73 is een zeer gave voormalige keuterboerderij, genaamd Huize Lutters. Het pand, met twee leilinden vóór de straatgevel, werd gebouwd in 1907. Stationslaan 6 is de ca. 1900 opgetrokken directievilla genaamd Mariahof, waarvan dak en toren elementen van de châletstijl vertonen. Aan de Romeinstraat 1 en de Liesselseweg 29 staan de villa's De Romein en De Wieger, door de architect C. Roffelsen in resp. 1913 en 1922 in een zeer late en vlakke neo-renaissance stijl opgetrokken. Stationslaan 3, uit ca. 1920, vertoont elementen van expressionistische baksteenarchitectuur. Het naastgelegen huis op no. 1, opgetrokken in ca. 1930, toont een vroege Delftse school-stijl, met elementen van Zakelijkheid. Aan de Burgemeester van Beekstraat 5-9 liggen enkele zeer gave woonhuizen uit ca. 1950, in historiserende Delftse school-stijl.

7.2. Boerderijen.

De in de gemeente Deurne voorkomende boerderijen zijn over het algemeen van het langgeveltype. Oudere boerderijen zijn vaak van het kortgeveltype. Een zeer gave groep vormen de kortgevels Kouwenhoekseweg 9 en 11, beide reeds vermeld in de zeventiende eeuw. In de huidige vorm stammen de boerderijen uit de negentiende eeuw, maar ze hebben een oudere kern. Ook de ligging, inclusief het tussen de boerderijen gelegen erf en de er naar toe leidende zandweg, is zeer aantrekkelijk. Kouwenhoekseweg 13, een forse langgevel uit ca. 1915, past goed in de bovenstaande groep. Groote Bottel 10 is een langgevel die in haar huidige vorm dateert uit ca. 1850. Vóór de straatgevel staat een rij linden, naast het woonhuis een oud bakhuis. Aan de Hazeldonkseweg 18 staat een boerderij met afzonderlijk voorhuis uit 1816, dat gebouwd is op een 18e-eeuwse, overwelfde kelder. Schooteindseweg 7, een langgevel uit 1716, is een rijksmonument dat in 1980 inwendig geheel gewijzigd is. Aan de Griendtsveenseweg 37 ligt een ontginningsboerderij, een langgevel, die dateert uit de tijd dat de spoorlijn door deze woeste gronden werd aangelegd (ca. 1865). Ook het in de nabijheid gelegen Lupinenweg 1 is zo'n typisch Peel-boerderijtje, met een gave erfbeplanting,

karschop en put. Aan de Kulertseweg 9 en 17 liggen twee langgevelboerderijen die beide nog vrij gaaf zijn. Ze dateren uit resp. ca. 1890 en 1870, en zijn gelegen in een oude kampontginning. De langgevel genaamd La Trappé, gelegen aan Riet 10, dateert in haar huidige vorm uit 1878, doch vóór 1800 stond hier al een boerderij. Bij de gave boerderij staan een viertal forse linden. Aan de Liesselseweg 52 staat een boerderij uit ca. 1880. Het voorhuis (mogelijk een oud landarbeiderswoonhuis) is later van een achteraanbouw voorzien, en was oorspronkelijk nabij de heide gelegen. Haageind 3 en 35 zijn beide langgevel-boerderijen. Zij dateren uit resp. 1904 en 1901 en zijn gelegen in de oudste (en van oudsher rijkste) landbouw-gebieden te Deurne. De Voorst, Molenhuisweg 10, maakt deel uit van de z.g. Beelsfundatie. De zeer ruime langgevelboerderij, die schitterend in het landschap is gelegen, dateert uit ca. 1915. Enkele decennia eerder, rond 1880, werden langs de Geldersestraat verschillende tabaksboerderijen opgetrokken. Zij herinneren aan de pogingen van Van der Griendt om op de afgegraven veengronden grootschalige tabakteelt in te voeren. De zeer lange gebouwen, van grote droogzolders voorzien, zijn alle omgebouwd tot woonhuizen. Ook te Helenaveen liggen enkele grote pachthoeven, naar west-Brabants model. De boerderijen , opgetrokken met behulp van koninklijke fondsen, zijn van het kopromptype, zoals de Willem III hoeve uit 1913, Soemeersingel 127, de Wilhelminahoeve uit 1908, Soemeersingel 97, en de Emmahoeve uit 1910, gelegen aan de Kaasweg 2. Eveneens langs de Helenavaart gelegen is de oude kaasboerderij, Kaasweg 10, voorzien van een grote kelder voor het opslaan van de zuivelproducten. Langs de Soemeersingel (o.a. no. 75) en de Koolweg (o.a. no. 8) liggen verschillende keuterboerderijtjes, alle daterend uit de periode 1900-1915, toen in de veenkolonie de agrarische productie steeds belangrijker werd. Uit deze tijd dateert ook de langgevel-boerderij Liesselseweg 213, gelegen aan de uitgestrekte voormalige heidevelden aan de rand van de Snoerts. Tot slot worden nog vermeld de langgevel-boerderijen Bakelseweg 42, 44 en 54. Omstreeks 1930 werden deze hoeven gebouwd aan de rand van de toen noordelijk van Deurne gelegen heidevelden. De St. Janshoeve, no.54, is zeer gaaf, compleet met erfbebouwing zoals stal en schop. Achter de boerderij liggen uitgestrekte boomgaarden.

7.3. Industriële gebouwen.

In de oude kom van Deurne liggen nog een tweetal oudere industriële objecten. Allereerst de bierbrouwerij De Zon aan de Lage Kerk 8, uit ca. 1850. In de achteraanbouw bevindt zich een uitgestrekte lagerkelder. Helmondseweg 1 is een woonhuis met een grote bedrijfsruimte, dat rond 1880 deel uitmaakte van een sigarenfabriekje, dat aan de Markt op de plaats van de Peelpoort gelegen was. Te Vlierden ligt aan de Molenhuisweg 7 het voormalige molenhuis, in de huidige vorm teruggaand op 1767, doch onlangs ingrijpend gerestaureerd. Bij het huis heeft een molen gestaan, waarvan de belt nog resteert. Aan de Molenhuisweg 4 is een gave ronde stenen beltkorenmolen gelegen, met een flesvormige romp. De molen, vrij gelegen in het omringende landschap, dateert uit 1848. Te Deurne staat aan de Veldstraat 29 een uit 1890 daterende romp van een beltkorenmolen. Aan de Hoofdstraat 36 te Liessel staat De Volksvriend, een bergkorenmolen uit 1903. De achtkantige bergkorenmolen aan de Zeilbergsestraat 98 werd gebouwd in 1893.
In de omgeving van het station van Deurne zijn nog gebouwen te vinden die herinneren aan de Strohulzenfabriek van Joh. Lohee. De fabrikantenvilla aan de Stationsstraat 91-93, dateert uit 1869 doch is later ingrijpend verbouwd tot twee woonhuizen. Aan de Steenovenweg 40, op het oude industrieterrein nabij het station, staat de uit het begin van deze eeuw daterende stohulzenfabriek, bestaande uit twee ruime hallen met brede inrijpoorten. Liesselseweg 28-30 is

een oud boterfabriekje uit ca. 1880, waarvan de kelder met troggewelven nog in oude staat is.
Te Helenaveen, gelegen aan een afgedamde wijk nabij de hervormde kerk, staat nog de turfstrooiselfabriek van de Maatschappij Helenaveen uit 1881. Het eenvoudige tweelaags bakstenen gebouw is rond 1970 verbouwd tot garage. Aan de Oude Peelstraat, hoek Helenavaart, zijn nog enkele van de smalspoor-wagons opgesteld als monument te zien waar de turf tussen afgraving, fabriek en spoorlijn in vervoerd werd.

7.4. Openbare gebouwen.

Aan de Markt 1 te Deurne staat het in 1895 opgetrokken gemeentehuis. Het tweelaags pand, met op de geveltoren een carillon, is opgetrokken in neo-renaissance stijl. Naast het gemeentehuis staat (op no. 5) het postkantoor, dat in 1903 in Berlagiaanse stijl (met elementen uit de Nieuwe Kunst) werd gebouwd. De rijke toepassing van natuursteen en in felle kleuren geglazuurde baksteen en dakpannen is in Deurne uitzonderlijk. Aan de Oude Peelstraat 10 te Helenaveen staat De Peelparel, een ca. 1935 gebouwde school die gaaf bewaard is gebleven. Dat geldt ook voor de te Zeilberg aan de Blasiusstraat 8 gelegen kleuterschool 't Debberke, omstreeks 1935 gebouwd. Het schoolgebouw d'Esdoorn, Hoofdstraat 54, dateert van omstreeks 1950. Naast de school ligt op no. 56 het oude schoolmeestershuis uit 1901.

7.5. Kerkelijke gebouwen.

Gelegen aan Markt 9 te Deurne is de St. Willibrordus, een gotische kruisbasiliek met schip van vier traveeën en vijfzijdig gesloten koor en westtoren uit de vijftiende eeuw. In 1881 en 1882 verbouwde P.J.H. Cuypers met name het uit ca. 1400 daterende schip. Aan de noord-, zuid- en oostzijde van de kerk ligt het in oorsprong middeleeuwse kerkhof met calvarieberg en pastoorsgraven. De muur rond het kerkhof en de toegangspoort, met lantaarn, zijn zeer karakteristiek. Kerkstraat 17 is de voormalige pastorie. Het in 1852 in neo-classicistische stijl opgetrokken pand heeft een dakruiter met klok en naaldspits. Aan de pastorie is een koetshuis gebouwd. Met het voor het huis gelegen H.Hartbeeld en het op no. 19 gelegen parochiehuis uit 1924, dat voorzien is van grote tegeltableaux met moraliserende teksten, vormt het een karakteristiek geheel. Tussen de kerk en de pastorie ligt aan de Kruisstraat 3 het voormalige gasthuis Sancta Maria, gebouwd in 1924. Achter het hoofdgebouw met zijn zeer brede gevel ligt de in neogotische stijl uitgevoerde kapel. Visser 25 is het ca. 1910 opgetrokken voormalige fratershuis. Het in rijke neo-gotische stijl uitgevoerde gebouw doet momenteel dienst als kantoorgebouw. Stationsstraat 59 is de uit 1791 daterende voormalige R.K. pastorie van waaruit de schuurkerk in het Derp bediend werd.
De in Waterstaatsstijl gebouwde kerk te Vlierden ligt aan de Pastoriestraat 22. In 1956 is de gevel ingrijpend verbouwd. Naast de kerk ligt op no. 26 Huize de Vliert, het voormalige klooster uit 1906. Pastoriestraat 23 is de voormalige pastorie van Vlierden, in de kern daterend uit de achttiende eeuw. Rond 1930 bouwde men een nieuw woonhuis voor de pastoor, ernaast gelegen op no. 25. Op de plaats waar de oude kapel van Vlierden gevestigd was, aan de Oude Torenweg, vindt men nog de uit 1926 daterende grafkapel van de adellijke familie De Maurissens.
C. Franssen bouwde in 1901 te Liessel de neo-gotische St. Willibrorduskerk, aan de Hoofdstraat 66. De kruisbasiliek heeft een schip van vijf traveeën en een eenbeukig transept, gevolgd door een koor van twee traveeën met driezijdig gesloten apsis. Op het kerkhof staat een na-oorlogse kapel met een beeldengroep die dateert van het begin van de twintigste eeuw.

In Zeilberg heeft G. Franssen tussen 1914 en 1933 aan de Mariastraat 5 een eenvoudigere neo-gotische kerk gebouwd, eveneens gewijd aan de H. Willibrordus. De kruisbasiliek heeft globaal dezelfde opzet als die te Liessel. Naast de kerk, op no. 3, is de in 1914 door dezelfde architect gebouwde pastorie gelegen, in neo-renaissance stijl. Aan de Blasiusweg 4, achter de kerk en pastorie, ligt het voormalige kloostergebouw.
J. van Gils bouwde in 1918-19 in de nieuwe St. Jozefparochie aan de gelijknamige straat op no. 35 een kruisbasiliek met schip van vier traveeën, eenbeukig transept en aansluitend een koortravee met vijfzijdig gesloten apsis. C. Geenen completeerde de kerk in 1938 met een in stijl aangepaste geveltoren. Naast de kerk, St.Jozefstraat 37, bouwde de laatste architect in hetzelfde jaar een pastorie.
C. Geenen verkreeg ook de opdracht om in Walsberg de H. Gerardus Majellakerk te bouwen. Het tussen 1932 en 1935 opgetrokken gebouw vertoont elementen van de Delftse school.
Aan de Vlierdenseweg 109 werd omstreeks 1955 het Missiecentrum St. Willibrordus gebouwd met kerk in historiserende Delftsche School-stijl.
J. Deltrap is de architect van de in 1950 gebouwde St. Willibrorduskerk te Helenaveen, Oude Peelstraat 1. Hij tekende ook de aan de Dorpsstraat 31 te Neerkant gelegen kerk, gewijd aan St. Willibrordus en gebouwd tussen 1955 en 1957. Het bijbehorende kerkhof dateert uit het begin van de twintigste eeuw. Te Neerkant, aan de Dorpsstraat 28, vindt men ook het St. Vincentiushuis uit ca. 1910.
De Nederlandse hervormde kerk aan de Helmondseweg te Deurne werd gebouwd in 1815, na de overdracht van de St. Willibrordus aan de katholieken. Het kleine achtkantige gebouw heeft een symmetrische plattegrond. Op het ommuurde kerkhof liggen enkele graven uit de tweede helft van de negentiende eeuw.
Helmondseweg 20 is het voormalige predikantenwoonhuis, een in neo-classicistische stijl opgetrokken tweelaags pand uit ca. 1860.
Aan de Soemeersingel 25-27 te Helenaveen staat de N.Hervormde kerk met predikantenwoonhuis, beide daterend uit 1867. Naast de kerk staat de zondagsschool. Het kerkhof ligt aan de Aardbeiweg. Er liggen enkele 19e-eeuwse en vroeg-20e-eeuwse zerken.

7.6. Kastelen en buitenhuizen.

Noordelijk van de Middeleeuwse kom van Deurne ligt het kastelencomplex Haageind. Het complex bestaat uit twee naast elkaar gelegen kastelen, waarvan het z.g. Kleine Kasteel (Haageind 60) het oudste is. Het centrale torenachtige paviljoen gaat terug op de veertiende eeuw. Het Groot Kasteel (Haageind 37), aan de andere zijde van het Haageind gelegen, werd omstreeks 1460 gebouwd. Het werd in de zeventiende, achttiende en twintigste eeuw ingrijpend verbouwd en in 1944 grotendeels verwoest. Evenals het Kleine Kasteel is het omgracht en voorzien van een ruim park, in Engelse stijl aangelegd, met hoog opgaand geboomte (waaronder een esdoorn van ca. 6.50 meter omtrek) en gazons. Beide kastelen werden gebouwd door de heren van Deurne. Naast het Groot Kasteel ligt het in de kern zestiende-eeuwse dinghuis (Haageind 39), dat in de zeventiende eeuw ingrijpend verbouwd werd. Over de beek de Vlier, die de grachten van de kastelen van water voorziet, is een heerlijke watermolen (Haageind 62) gelegen uit 1631, die later meerdere malen gewijzigd is. In de negentiende eeuw werd de molen buiten werking gesteld. Haageind 61 is een voormalige langgevel-boerderij uit 1804, die ca. 1980 ingrijpend verbouwd is. De voor 1804 op deze plaats staande boerderij heeft dienst gedaan als kasteelboerderij.

7.7. Infrastructurele en waterstaatswerken.

De Helenavaart en het Kanaal van Deurne zijn gegraven ter ontginning van de veengebieden in de zuidoosthoek van de gemeente. Zie de beschrijving in hoofdstuk 4.3..

7.8. Groenelementen.

Het kasteelpark, gelegen aan het Haageind te Deurne, is aangelegd in de Engelse stijl. Langs de beek de Vlier, aan de noord-westelijke zijde van het park, zijn een groot aantal eiken langs de paden aangeplant (omvang ca. 400 cm.). Centraal op het gazon staat een oude esdoorn (ca. 650 cm. omvang). Het park wordt doorsneden door enkele sloten en grachten.
Parallel aan de spoorlijn is in de negentiende eeuw langs de Spoorlaan te Deurne een aantal beuken aangeplant, waarvan er nog een zevental resteren (omvang max. ca. 400 cm.).
Langs de meeste wegen in Helenaveen staan aan beide zijden forse eiken (omvang ca. 300-350 cm.), aangeplant na de ontginningen in de negentiende eeuw. Ook de beide kerkhoven aan de Aardbeiweg in de voormalige veenkolonie hebben een interessante beplanting, met o.a. een oude rodondendron, die centraal achter het smeedijzeren hekwerk van de ingang van het protestantse kerkhof is aangeplant.

7.9. Artefacten.

Naast het huis Martinetstraat 11-13 staat na de recente herinrichting van dit gedeelte van de kom weer een waterpomp die een oude plaats inneemt. Aan de Keulsebaan in het uiterste zuiden van de gemeente staat op de grens met Meijel een WillibrorduspUt, waarvan het puthuis in 1899 opnieuw is opgetrokken op de onderliggende, eeuwenoude put. Er naast staat een hardstenen grenspaal, die in 1716 is geplaatst en de toenmalige grens tussen Brabant en Opper-Gelre markeert. Een identieke paal is te vinden in de buurt van de Kraaienhut, langs de oude weg tussen Deurne en Venray.

7.10. Overige.

De voormalige herberg met stalling 'De Zwaan', gelegen aan Markt 8 te Deurne, is een zeer gaaf complex in een sobere eclectische stijl. De ligging aan het oude marktplein, de achterliggende stalling en de toegangspoort naast de voorgevel van de herberg dragen bij aan de waarde van het markante pand.
Aan de Stationsstraat 113 ligt het oude hotel Van Baars, strategisch naast het station en aan de weg Deurne-Vlierden gelegen. Het gebouw dateert uit ca. 1900 en is zeer gaaf.
Een tweetal winkel-woonhuizen in het centrum van Deurne is vermeldenswaardig. Allereerst de voormalige bakkerij Lindenlaan 1 met een eclectische voorgevel uit ca. 1885. De winkelpui met gietijzeren kolommen is uniek in de gemeente. Stationsstraat 6 is de voormalige drogisterij van Cas Peerebooms uit 1910, in een late neo-Renaissance stijl.

9. Literatuur

Aa, A.J. van der, Aardrijkskundig woordenboek der Nederlandschen gemeenten, Gorinchem 1844.

"Beschrijving van de provincie Noord-Brabant, behoorende bij de waterstaatskaart". Bewerkt bij den Algemeenen Dienst van den Rijkswaterstaat, 's-Gravenhage 1946.

Blankers, P. e.a., Water en vuur. Schrijvers over de Peel, Stichting Werkgroep Behoud De Peel, Deurne 1988.

Bodemkaart van Nederland 1:50.000. Toelichting bij het kaartblad 52 west Venlo. Stichting voor Bodemkartering, Wageningen 1968.

Bont, R. de. Voorlopig rapport cultuurhistorisch streekplan midden en oost Brabant, Stiboka rapportnummer 1891, in voorbereiding.

Court, P.E. de la, De Peel en bedenkingen over denzelfden, 's-Gravenhage 1841.

Diepen, D. van, De bodem van Noord-Brabant. Toelichting bij blad 8 van de bodemkaart van Nederland schaal 1:200.000., Stichting voor Bodemkartering, Wageningen 1968.

Dijkmans S.J. , A. Christelijke decoratieve kunst en de muurschilderingen van Theod. Hermsen in de R.k. kerk te Deurne, Nijmegen 1903.

Gedenkboek bij het 25-jarig bestaan der St. Jozefparochie te Deurne, 7 november 1945, Helmond 1945.

Hekker, R.C. e.a. Dorp en stad in Limburg. Ontstaan, ontwikkeling, bescherming en herstel van historische nederzettingen. Zutphen 1981.

Het landschap als museum, wegwijzer door Peelland, tentoonstellingscatalogus Gemeentemuseum Helmond, 24 juni - 16 september 1984.

Heugten, W.A.M. van, Deurne en de Peel, Deurne 1979.

Jansen, R.J./ mr. G. Engels en Wiro van Heugten, Beknopte geschiedenis van Deurne, uitgegeven door heemkundekring 'H.N. Ouwerling', Deurne 1983.

Leideritz, W.J.M. Trams en tramlijnen. De stoomtrams van Noord-Brabant, Rotterdam 1977.

Noord-Brabants nijverheid in beeld, met een inleidend woord van J.K. Mercx, rijksnijverheidconsulent voor de zuidelijke provinciën, Tilburg, s.l.(Haarlem), s.d.

Oirschot, A. van / J.Akerboom Het is zonde van Brabant, Helmond 1978.

Ouwerling, H.N. Geschiedenis der dorpen en heerlijkheden Deurne, Liessel en Vlierden, Deurne 1933.

Rapport "Peelstudie", uitgevoerd door de Grontmij N.V. in opdracht van de Gemeente Deurne, De Bilt 1979.

Steegh, A. Monumentenatlas van Nederland. 1100 historische nederzettingen in kaart, Zutphen 1976.

Steegh, A. Dorpen in Brabant, in de gelijknamige tentoonstellingscatalogus, Noordbrabants Museum, 12 mei - 9 juli 1978.

Steegh, A.W.A.Th. Het kastelencomplex Deurne, site en situation, in de tentoonstellingscatalogus 'Kastelen in Brabant', Noordbrabants Museum, '-Hertogenbosch 1978, p.103.

Zoetmulder, S.H.A.M. e.a. De Brabantse Molens, Helmond 1974.

PROVINCIE NOORDBRABANT. GEMEENTE DEURNE C A.

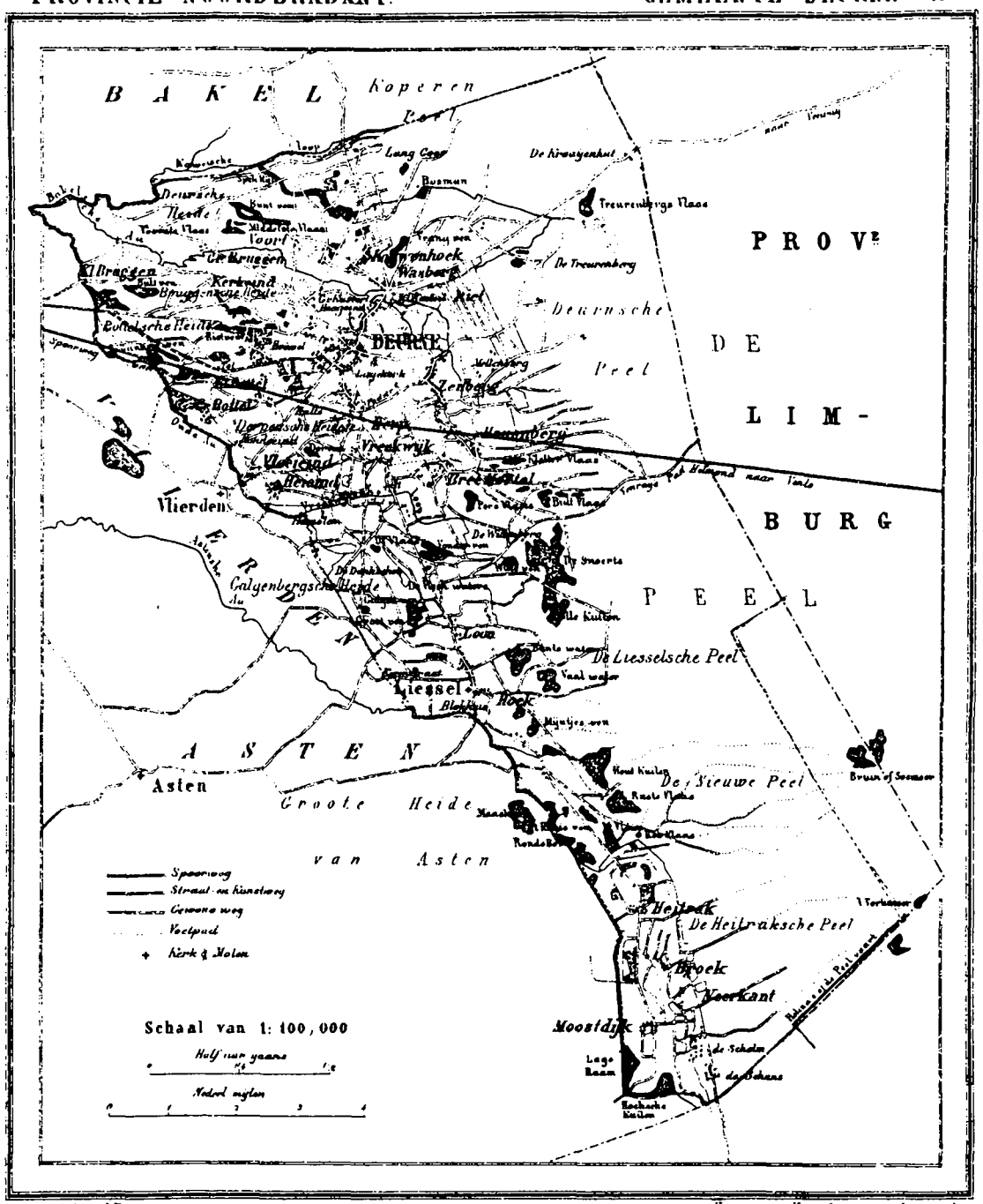

Geteekend door J.Kuyper

10328 Bunders. 3900 Inwoners.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

Uit: J.Kuyper, GEMEENTE ATLAS, ca. 1866.

PROVINCIE NOORD-BRABANT GEMEENTE VLIERDEN.

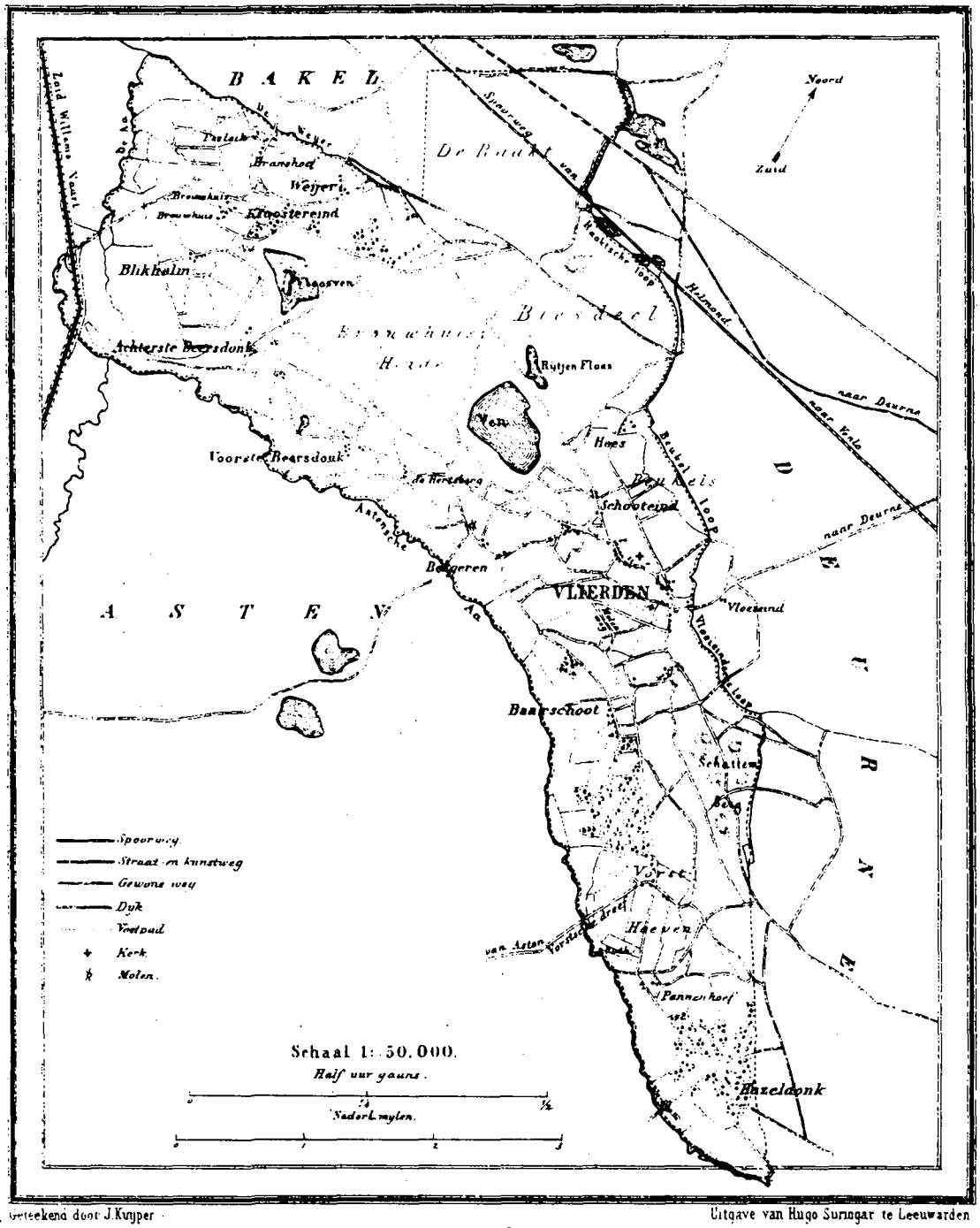

Geteekend door J.Kuyper Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

1934 Bunders. 600 Inwoners.

uit: J.Kuyper, GEMEENTE ATLAS, ca. 1866.

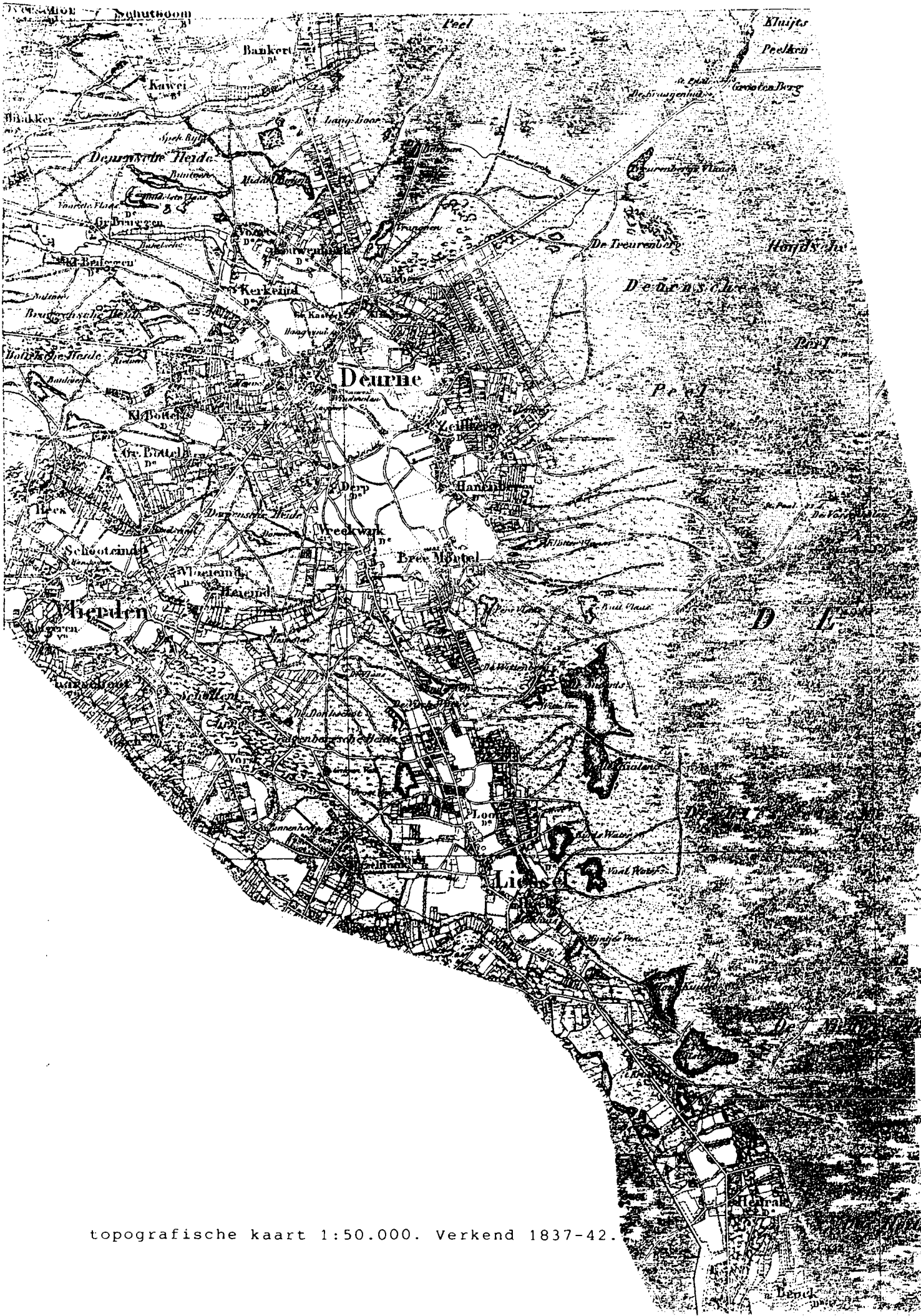

topografische kaart 1:50.000. Verkend 1837-42.

topografische kaart 1:50.000. Verkend 1837-42, bijgewerkt 1891.

topografische kaart 1:50.000. 1941.

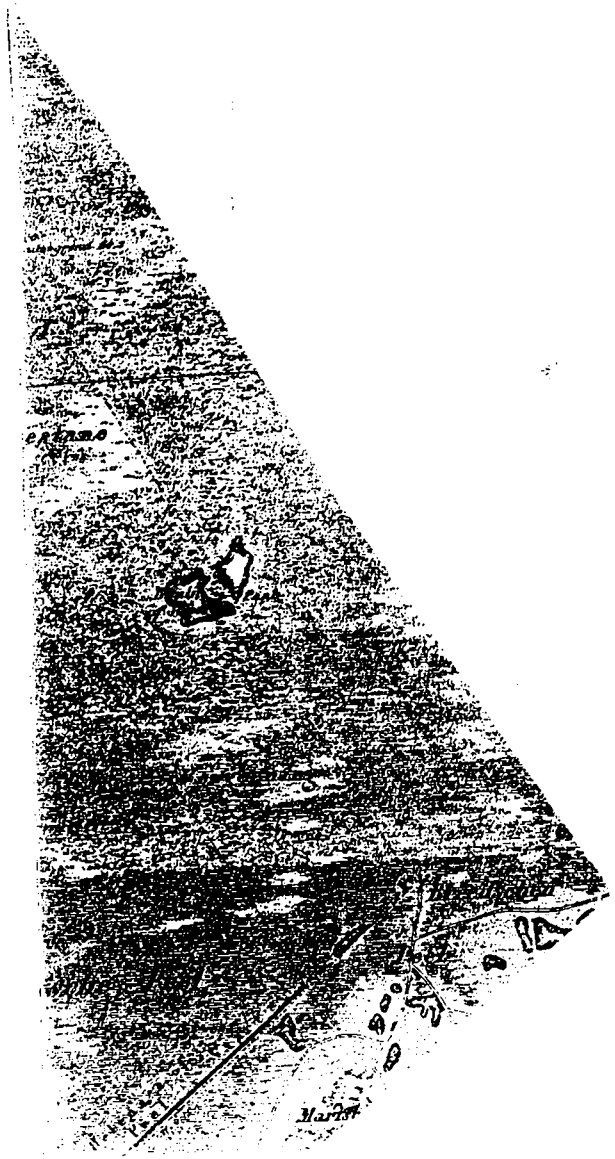

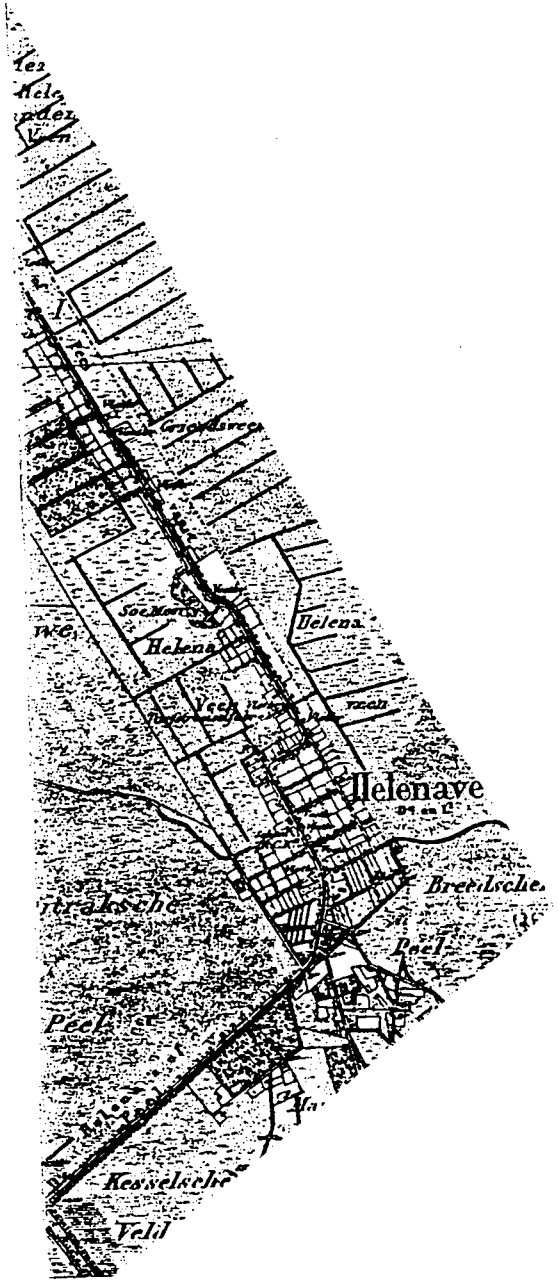
Helena
Helena
Helenave
Breeldsche
Peel
Peel
Kesselsche
Veld

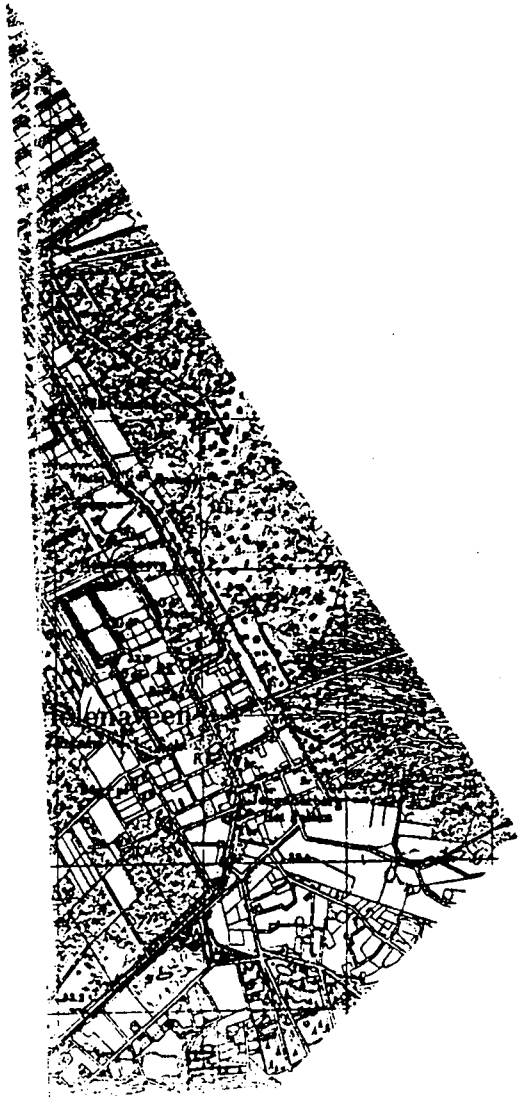

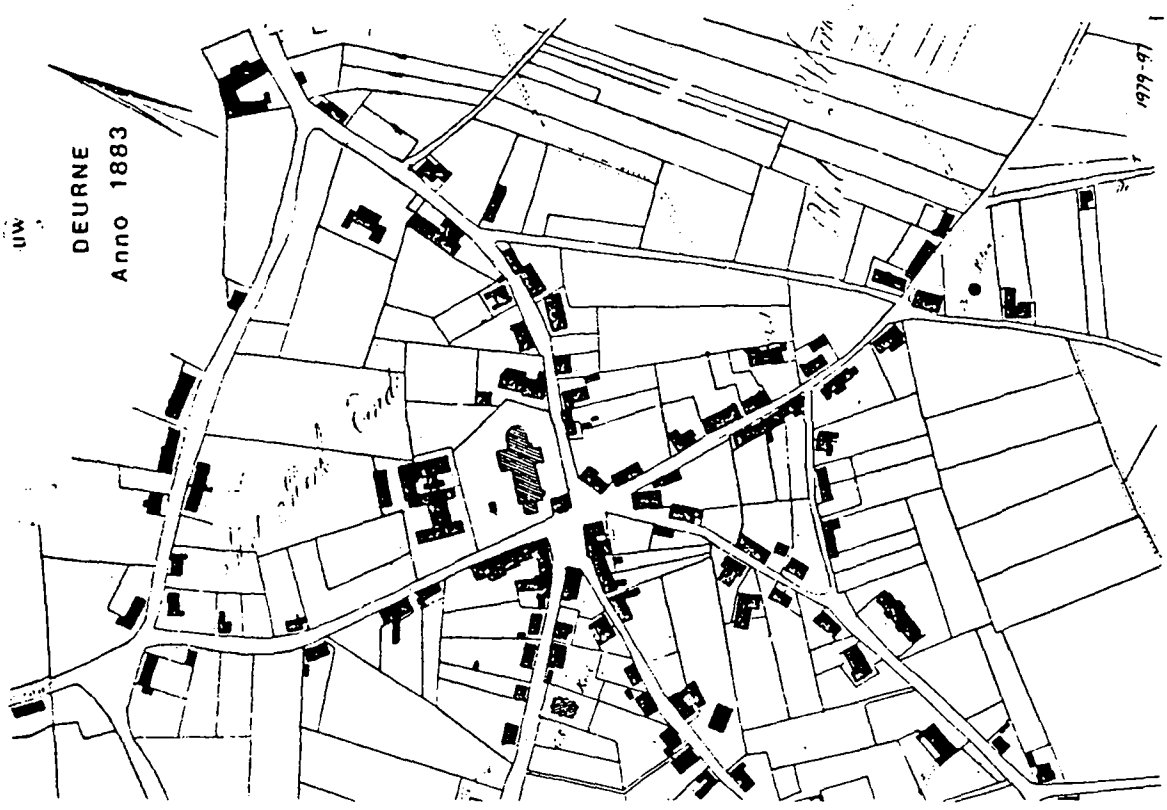

Detail van het centrum van Deurne uit het kadastrale plan van het jaar 1883.

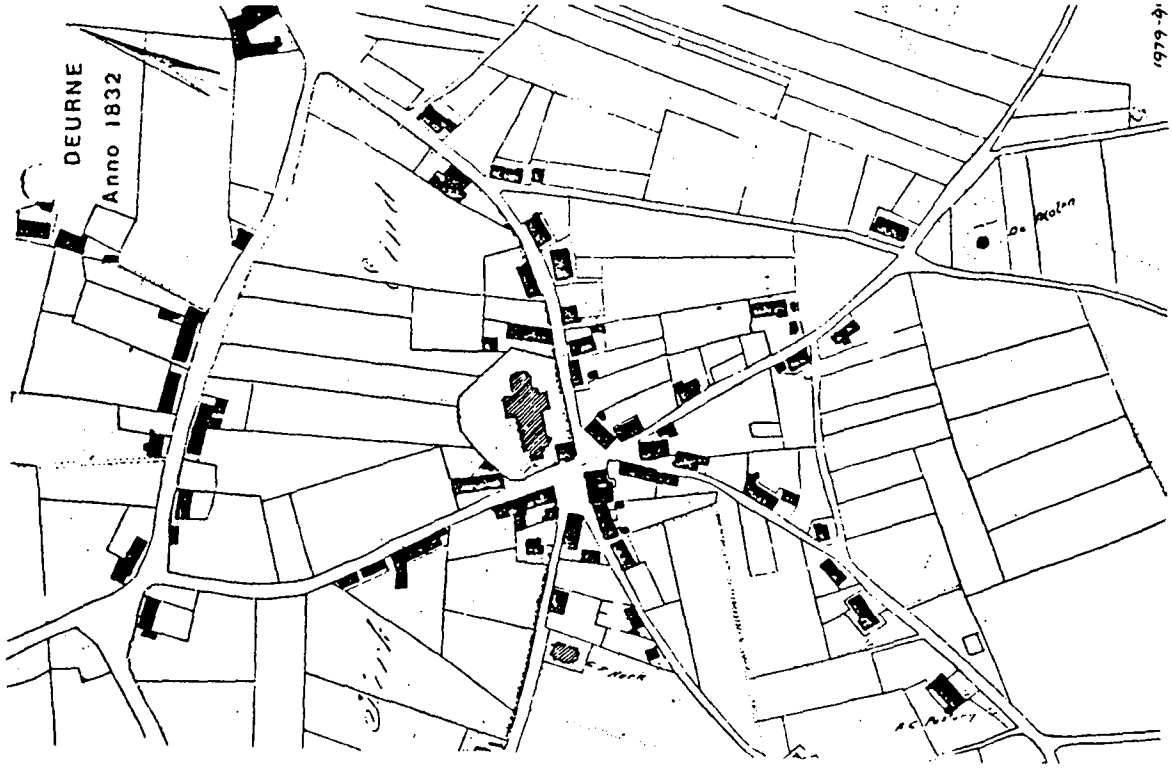

Detail van het centrum van Deurne uit het kadastrale plan van het jaar 1832.

Kadastrale plannen kom Deurne, 1832 en 1883.
Uit R.J. Jansen e.a. Beknopte geschiedenis van Deurne, Deurne 1983

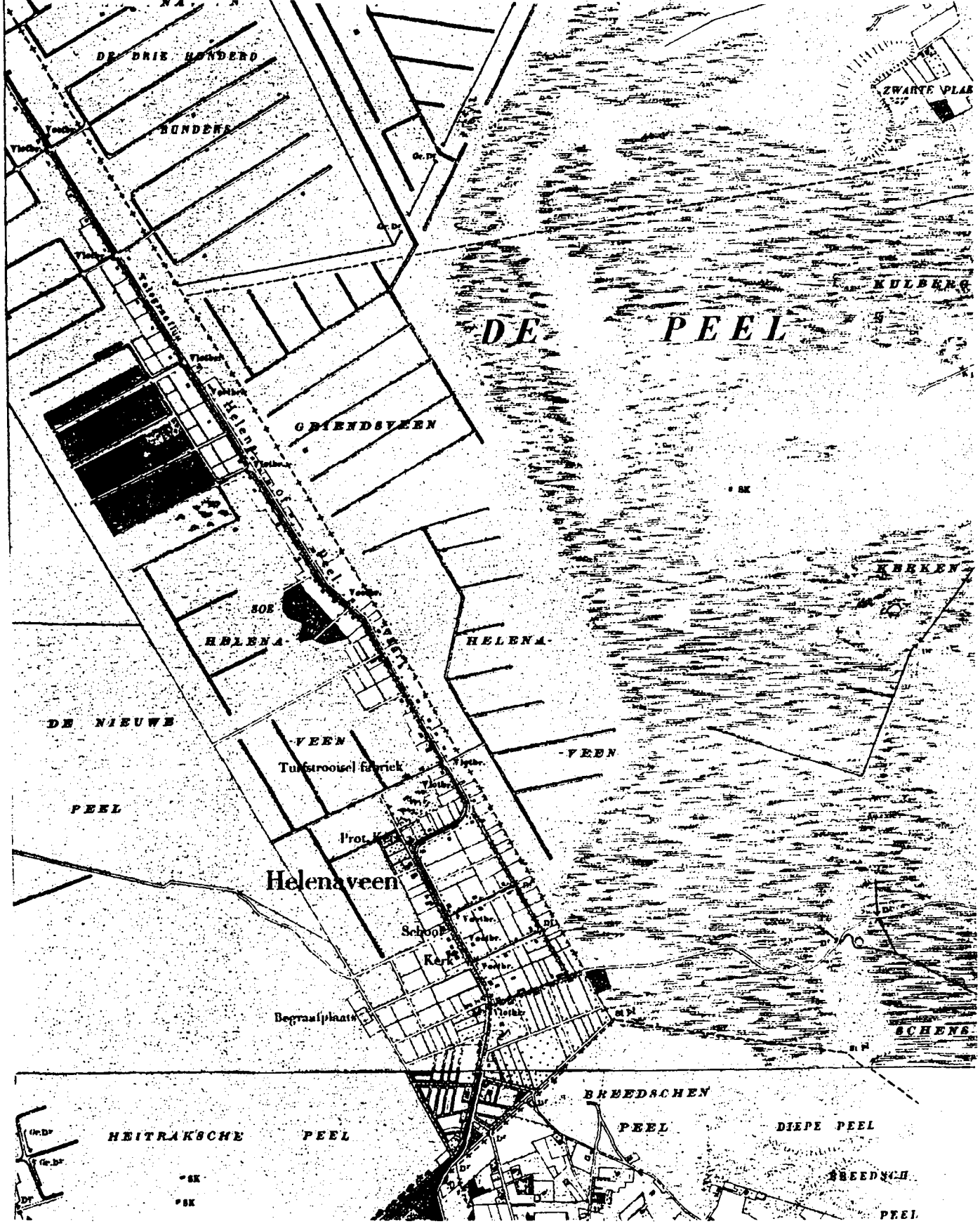

Topografische kaart 1:25.000. Verkend in 1892